

Żyromski, Stanisław

Emigracja ludności wsi województwa olsztyńskiego do miast w latach 1953-1960

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 187-225

1962

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW ZYROMSKI

EMIGRACJA LUDNOŚCI
WSI WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO
DO MIAST W LATACH 1953—1960

Uwagi wstępne

Ruch wędrowniczy ludności wiejskiej województwa olsztyńskiego do tej pory nie doczekał się szerszego opracowania. Badania prowadzone przez Główny Urząd Statystyczny, dotyczące wędrowek ludnościowych, w ramach których¹⁾ ujęto również województwo olsztyńskie, były prowadzone z punktu widzenia instytucji centralnych i na ich potrzeby. Szereg problemów demograficznych dotyczących województwa olsztyńskiego, a między innymi, emigracje ludności, poruszano na łamach ukazujących się na tym terenie wydawnictw²⁾. Miały one jednak charakter wycinkowy i należy je traktować raczej jako próby przypomnienia tego problemu, który winien doczekać się wszechstronnego zbadania.

W 1960 roku ukazała się praca wydana przez Instytut Wschodni w NRF³⁾, która obok innych zagadnień demograficznych porusza również kwestię migracji województwa olsztyńskiego. Praca ta, pisana tendencyjnie, daje raczej obraz poglądów na problemy związane z naszymi Ziemiami Odzyskanymi z punktu widzenia rewizjonizmu zachodnoniemieckiego. W tym stanie rzeczy, wiedzę o wędrowniczych ludności województwa olsztyńskiego należy uważać za niedostateczną i wymagającą szerszego opracowania.

1) *Cel pracy.* Praca niniejsza ma na celu przyczynić się do bliższego poznania ruchu wędrowniczego ludności województwa olsztyńskiego oraz interpretacji pewnych faktów w powiązaniu przyczynowym.

Prof. dr Zb. Heliński w wstępie swej pracy doktorskiej, dotyczącej ruchów ludnościowych Pomorza Zachodniego, pisze: „...Pewien zakres faktów został ogólnie przyjęty, aby nie powiedzieć, że został jednoznacznie przyjęty. Niemniej jednak liczne jeszcze grupy zjawisk bądź nie zostały w ogóle wyjaśnione, bądź też objęte zostały hipotezami. Niektóre z tych hipotez, gdy uzyskają dość znaczną weryfikację, mogą stać się teoriami ludnościowymi”⁴⁾.

¹⁾ *Zmiany miejsc zamieszkania w l. 1955—1957*, Warszawa 1959; Tadeusz Stępczyński, *Przyczynek do analizy wędrowek wewnętrznych w latach 1952—1957*, Warszawa 1960.

²⁾ Włodzimierz Rogow, *Przyczyny wpływające na zaludnienie byłych Prus Wschodnich*, Przegląd Zachodni, 1950, nr 9—10, s. 217—258; Władysław Wach, *Osadnictwo i struktura ludnościowa województwa olsztyńskiego*, Gdańsk—Bydgoszcz—Szczecin 1947; Wojciech Wrzesiński, *Proces zasiedlenia woj. olsztyńskiego*, Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziemi Zachodnich w latach 1945—1958, Poznań 1960; K. Dziewoński, *Napływ ludności ze wsi do miast*, Nowe Drogi 1956, nr 2, s. 104.

³⁾ H. J. v. Koerber, *Ludność niemieckich obszarów wschodnich pod administracją polską* (tłumaczenie), Poznań 1960.

⁴⁾ Zbigniew Heliński, *Ruchy ludnościowe na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku* (w druku), Szczecin.

W warunkach charakteru i zakresu pracy wydaje się, że można będzie zweryfikować pewne prawidłowości⁵⁾ ruchów wędrowniczych ludności województwa olsztyńskiego, a mianowicie: a) prawidłowość demograficzną, która mówi, że ludność odpływa z rejonów o większym przyroście naturalnym do rejonów o mniejszym przyroście naturalnym⁶⁾; b) wpływ dużego miasta na kształtowanie się ruchu wędrowniczego ludności w zależności od odległości do miasta⁷⁾; c) wpływ niektórych warunków ekonomicznych na kształtowanie się ruchu wędrowniczego ludności na terenie województwa olsztyńskiego.

2) *Zakres pracy.* Ze względu na charakter pracy i możliwości autora nie może być mowy o kompletnym i wszechstronnym zbadaniu ruchu wędrowniczego ludności województwa olsztyńskiego. Ażeby zbadać wszechstronnie problematykę związaną z migracją, winien się tym zająć kompleksowo zespół ludzi z różnych dziedzin nauki, a w szczególności obok demografów powinni badania pomocnicze przeprowadzić historycy, socjologowie, geografowie i inni. Wobec powyższego pracę niniejszą należy traktować jako jedną z prób przedstawienia ruchu wędrowniczego ludności województwa olsztyńskiego z punktu widzenia demografii, uwzględniając relację ruchu wieś-miasto.

W związku z powyższym, autor, opierając się na dostępnym mu materiale statystycznym, ujął w niniejszej pracy migrację ludności wiejskiej województwa olsztyńskiego do miast w okresie lat 1953—1960. Opracowanie tego okresu zostało uwarunkowane następującymi przesłankami: — sprawozdawczość statystyczna o ruchu i stanie ludności oparta na rejestrze prowadzonym przez ewidencję ludności została wprowadzona w Polsce po raz pierwszy w 1949 roku. W latach 1949—1951 uporządkowano stan kartotek i ksiąg meldunkowych. W tym samym czasie sprawozdawczość pod względem organizacyjnym i wykonawczym została usprawniona i od 1952 roku należy się liczyć z dużym stopniem wiarygodności sprawozdań; Wojewódzki Wydział Statystyki w Olsztynie dysponuje materiałem statystycznym dla przyjętego w pracy okresu, tj. za lata 1953—1960 łącznie. Do 1953 roku zjawisko wędrowniczej ludności ze wsi do miast na terenie województwa olsztyńskiego nie występowało z taką ostrością jak w przyjętym okresie.

3) *Źródła.* Pracę niniejszą oparto na następującym materiale statystycznym:

a) Rocznikach statystycznych GUS i Wydziału Statystyki PWRN w Olsztynie; b) sprawozdawczości Biura Ewidencji Ludności powiatowych komend MO w latach 1953—1960; c) opracowaniu ankiety z przeprowadzonych badań w 1960 roku na terenie ośmiu wsi województwa olsztyńskiego przez Instytut Ekonomiki Rolnej w Warszawie⁸⁾.

Wydaje się, że należałoby w tym miejscu omówić pokrótce wyżej podane źródła, a szczególnie drugie i trzecie.

Ad b) Sprawozdawczość statystyczna o ruchu i stanie liczebnym ludności, sporządzana na podstawie danych ewidencji ludności, została wprowadzona

⁵⁾ Pod pojęciem prawidłowości rozumiemy istnienie zjawiska, które można zaobserwować w dużej masie zdarzeń losowych, kiedy we wszystkich przypadkach działa ten sam spłot przyczyn, a jednocześnie w każdym indywidualnym przypadku działają przyczyny szczególne, dodatkowe. Pierwsze nazywamy przyczynami głównymi (systematycznymi), drugie ubocznymi (przypadkowymi).

⁶⁾ Rogo w. s. 212—222.

⁷⁾ Wilhelm Winkler, *Podstawowe zagadnienia ekonometrii*, Warszawa 1957, s. 259.

⁸⁾ Ankieta IER była przeprowadzona dla celów wewnętrznych Instytutu. Autor wykorzystał dane, korzystając z uprzejmości p. mgra Pohoskiego. Wykorzystanie jej było koniecznością, podyktowaną tym, że autor nie miał możliwości zorganizowania osobnej ankiety w celu wykorzystania jej do pewnych partii materiału w swojej pracy.

z dniem 1 lipca 1949 roku na wniosek Przewodniczącego Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dnia 11 kwietnia 1949 roku (Dz. Urz. Min. Adm. Publ. Nr 19, poz. 104). W wyniku tego zarządzenia każda zmiana stałego miejsca zamieszkania jest notowana w ewidencji dwukrotnie: a) na zgłoszeniu zmiany miejsca zamieszkania w momencie wymeldowania z dotychczasowego miejsca zamieszkania oraz b) na zgłoszeniu zamieszkania w momencie zameldowania w nowym miejscu zamieszkania.

Porównanie sprawozdań kwartalnych wskazuje na pewne niezgodności między liczbą wymeldowań ze wsi do miast a liczbą zameldowań ze wsi w miastach na obszarze województwa olsztyńskiego. Różnice te są minimalne i wahają się w granicach 1,5% do 2% liczby zameldowań lub wymeldowań tak na korzyść jednych, jak i drugich. Wydaje się, że przyczyną tego jest niedokładność pracy biur ewidencji ludności, a poza tym to, że część ludności nie przestrzega przepisów meldunkowych. W związku z powyższym należało rozstrzygnąć, co wzięć za podstawę do niniejszej pracy. Z uwagi na to, że praca obejmuje badanie wpływu ludności ze wsi, za podstawę przyjęto wymeldowania ludności wiejskiej. Wprawdzie należy się liczyć, że po zgłoszeniu wymeldowania i podania miejsca docelowego niekiedy zmieniano pierwszą decyzję, jednakże wypadki takie, wydaje się, są nieliczne i nie powinny przesądzać sprawy wiarygodności danych. Pomimo powyższego zastrzeżenia, ze względu na dużą liczebność zgłoszeń wymeldowań w badanym okresie, należy uznać dane ze sprawozdań biur ewidencji ludności powiatowych komend MO nadsyłanych do Wydz. Statystyki PWRN w Olsztynie za miarodajne.

Ad c) Ankietą objęto osiem wsi województwa olsztyńskiego, a mianowicie: Dąbrowa (pow. Braniewo), Giławy (pow. Olsztyn), Kolno (pow. Biskupiec), Kalnik (pow. Morąg), Kozłowo (pow. Nidzica), Mirki (pow. Ostróda), Rogóz (pow. Lidzbark Warmiński), Rumi (pow. Szczytno). Zbadano 871 gospodarstw, które zamieszkują 5.834 osoby, a więc ponad 1% ludności wsi województwa olsztyńskiego. W wyniku badań otrzymano dane o 142 osobach (które wyemigrowały ze wsi), dotyczące płci, wieku, zawodu, wielkości rodzin i gospodarstw, skąd wyszli emigranci. Dane te wykorzystano w niniejszej pracy w celu wyciągnięcia wniosków dotyczących czynników, jakie wpływały na emigrację ludności wsi do miast województwa olsztyńskiego.

Ankieta nie jest reprezentacyjna dla całego województwa, ponieważ:

a) badanych wsi nie dobierano w sposób losowy; b) uzyskana liczebność próby jest bardzo mała w stosunku do teoretycznej; c) ankietowane wsie nie obejmują powiatów peryferyjnych woj. olsztyńskiego, takich jak np. Działdowo, Nowe Miasto, Kętrzyn, Giżycko, Pisz i inne. Oparcie się w pracy na tej ankiecie należy tłumaczyć jako metodyczne rozwiązanie problemu, oraz wykazanie wzajemnych proporcji badanych cech.

4. *Metoda.* Po uzyskaniu materiału statystycznego zbiorowość statystyczną opisano przy pomocy tablic, wykresów oraz wskaźników. Niektóre cechy badanej zbiorowości opisano przy pomocy średniej arytmetycznej szacując ją dla populacji generalnej i podając przedział ufności w granicach stosunkowo dużego prawdopodobieństwa. Ponieważ ankieta IER nie jest reprezentacyjną dla woj. olsztyńskiego, szeregi jej szacowano $\sqrt{\frac{\sigma^2}{n}}$ i \bar{x} (średnią arytmetyczną^{*)} zakładając, że ma ona rozkład normalny o wariancji $\frac{\sigma^2}{n}$ i \bar{x} równej średniej

^{*)} Średnią arytmetyczną (\bar{x}) nazywamy średnią wartość zmiennej, którą obliczamy dzieląc sumę wartości zmiennej odpowiadającej poszczególnym sprostereżeniom przez liczbę sprostereżeń. Np. zakładając, że cecha obserwowana przyjmuje wartości 3, 4, 6, 7 — to średnia arytmetyczna równa się (20:4) 5. Średnia arytmetyczna dla różnych prób tej samej liczebności przyjmuje różne

populacji generalnej. Podstawą dla powyższego była wielkość próby przekraczająca teoretyczną liczebność małej próbki. Dla takiej należałoby uprzednio zweryfikować hipotezę o rozkładzie cech¹⁰⁾ jedną z metod statystycznych, np. testem statystycznym — chi kwadrat.

Z uwagi na to, że celem badania statystycznego jest nie tylko opis, ale ustalenie przyczyn, które kształtują proces masowy oraz związków przyczynowych zachodzących w danym procesie masowym, w trzecim etapie zbadano jakie współzależności mają miejsce w ruchu wędrownym ludności wsi do miast woj. olsztyńskiego. Ten ostatni etap pozwolił wyjaśnić, jakie prawidłowości i w jakim okresie wpływały na wędrowki ludności wsi do miast w woj. olsztyńskim oraz jakie czynniki kształtowały ten ruch.

W celu wyjaśnienia terminologii i pojęć związanych z ruchem wędrownym przeznaczono osobny rozdział pracy. Drugi rozdział — zasadniczy — omawia wielkość i kierunki odpływu ludności ze wsi oraz podaje strukturę emigrantów wsi olsztyńskiej wg wieku, płci oraz wielkości gospodarstw, z których wychodzą emigranci. W tym rozdziale odnajdujemy zależności pomiędzy przyrostem naturalnym miast i wsi a natężeniem odpływu ludności wsi do miast. Obok tego odnajdujemy zależność między wielkością natężenia odpływu ludności wsi do miast a odległością wsi od miasta Olsztyna.

W tym miejscu pragnę złożyć serdeczne podziękowanie tym wszystkim osobom, które pomogły mi w napisaniu tej pracy, a w szczególności: promotorowi p. prof. dr Zb. Helińskiemu, kier. Katedry Statystyki Wydz. Ekon. Politechniki Szczecińskiej; p. J. Jabłońskiej oraz całemu zespołowi Wydz. Statystyki PWRN w Olsztynie za udostępnienie materiałów; p. mgr M. Pohoskiemu z IER w Warszawie za udostępnienie materiałów z ankiety; p. mgr Cz. Plattowi z Zakładu Statystyki Matematycznej WSR w Olsztynie za konsultacje przy opracowywaniu materiału statystycznego oraz p. mgr J. Jasińskiemu ze Stacji Naukowej PTH w Olsztynie za udostępnienie szeregu pozycji bibliograficznych.

I

TERMINOLOGIA ZWIĄZANA Z BADANIEM WĘDRÓWEK LUDNOŚCI

1) Pojęcie i podział wędrowek

Każda zmiana miejsca zamieszkania pojedynczej osoby lub grupy osób rozpatrywana z demograficznego punktu widzenia stanowi wędrowkę. Pod jej pojęciem należy rozpatrywać: trwałość skutków dokonanej wędrowki oraz zasięg terytorialny wędrowki. Wynikiem dokonanej wędrowki jest pobyt w jednej miejscowości i nieobecność w drugiej miejscowości. Wiąże się to z pojęciem pobytu czasowego i trwałego. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 23 maja 1934 roku (Dz. URP z dnia 26 VI 1934 r., nr 54, poz. 489 § 4) mówi: „1) Zmiana miejsca zamieszkania następuje przez rzeczywiste zamieszkanie w obrębie innej gminy, połączone z zamiarem ustalenia tam

wartości liczbowe. Jeżeli populacja ma rozkład normalny, wtedy średnia arytmetyczna (\bar{x}) dla prób o n liczebności pobranych z tej populacji jest zmienną losową i ma rozkład normalny, którego wartość średnia równa się wartości średniej populacji.

¹⁰⁾ Każdy sąd o populacji generalnej bez przeprowadzenia wyczerpującego badania nazywamy hipotezą statystyczną. Dotyczy to zarówno całej populacji, jak i niektórych jej parametrów rozkładu cechy populacji. Ażeby można uznać hipotezę za słuszną lub odrzucić, należy uprzednio ją zweryfikować. W tym celu służą nam testy statystyczne, czyli metody weryfikacji hipotez.

swojej siedziby; 2) zmiana miejsca zamieszkania nie następuje z powodu czasowej nieobecności w danej miejscowości”.

Pomiędzy tymi pojęciami występuje zasadnicza różnica. Zmiany miejsca zamieszkania powodują trwałe przesunięcia w strukturze i liczbie ludności i są następstwem przyczyn i zjawisk natury ekonomicznej i społecznej oraz same powodują z kolei nowe procesy gospodarcze i społeczne. Czasowe zmiany zamieszkania nie wywołują podobnych zjawisk.

Mówiąc o zasięgu terytorialnym, należy rozumieć granicę, w której ten ruch się odbywa. Jeśli będziemy badać zjawisko ruchu ludności na terenie pewnej jednostki administracyjnej, to wszelkie wędrowki o zasięgu terytorialnym w granicach danej jednostki administracyjnej należy uważać jako ruch wewnętrzny, natomiast przy przekroczeniu tej granicy ruch ten nazwiemy zewnętrznym.

W myśl powyższego wędrowką wewnętrzną ludności, nazwiemy zmianę miejsca zamieszkania, która będzie:

- a) dokonana w granicach województwa olsztyńskiego;
- b) będzie polegała na przekroczeniu granicy administracyjnej gromady;
- c) powodowała stałe, a nie tymczasowe osiedlenie w mieście.

Ruch migracyjny można podzielić według zasięgu oraz według charakteru miejscowości zamieszkania (wieś, miasto). Według zasięgu rozróżniamy ruch między województwami, powiatami oraz wewnątrz województw i wewnątrz powiatów. Według charakteru miejscowości zamieszkania rozróżniamy wędrowki między miastem a wsią (dwa kierunki — ze wsi do miast oraz odwrotnie, z miast do wsi), tylko między miastami i tylko między gromadami. W pracy niniejszej zajmujemy się kierunkiem wieś — miasto, tj. emigracją ludności ze wsi woj. olsztyńskiego do miast.

2) Czynniki kształtujące wędrowki ludności

Badania prowadzone przez Instytut Demograficzny w Paryżu w zakresie wewnętrznej migracji ludności wskazują na szereg czynników kształtujących rozwój, natężenie i kierunki migracji wewnętrznej. Również prace, o których wspomniano w przypisach, wyróżniają czynniki kształtujące ruch migracyjny ludności. Są one zbieżne z tymi, jakie wskazuje Instytut Demograficzny w Paryżu. Należy do nich zaliczyć: a) czynniki ekonomiczne; b) czynniki demograficzne; c) czynniki o charakterze kulturalnym i politycznym; d) czynniki geograficzne.

Czynnik ekonomiczny jest związany z produkcją na wsi, możliwością zatrudnienia siły roboczej wsi w rolnictwie, warunkami pracy, zarobkowania itp. Nędza na wsi, różnice w dochodach ludności wsi i miast na niekorzyść ludności wiejskiej wywołują ucieczkę ludności do miast. Chęć odciążenia rodziny z punktu widzenia utrzymania przy jednoczesnym ewentualnym awansie społecznym w mieście jest również jednym z bodźców dla wychodźstwa ze wsi. B. Wełpa pisze „...Głód ziemi na wsi i brak pracy w miastach w okresie zaborów i w latach międzywojennych wywołały masową emigrację ludności w wieku produkcyjnym...”¹¹⁾ (w tym wypadku chodzi o emigrację za granicę — uwaga S. Ż.). Są to zjawiska występujące w układzie kapitalistycznej produkcji. Sprzeczności tu występujące, typowe dla kapitalizmu, wynikają z charakteru własności środków produkcji i wytwarzania. Jest to konsekwencja antagonistycznych stosunków między klasą robotniczą i chłopstwem pracują-

¹¹⁾ Bogusław Wełpa, *Zagadnienia struktury wieku ludności Polski Ludowej w 1950 roku*, Warszawa 1955, s. 64.

cym z jednej strony a właścicielami środków produkcji — kapitalistami, z drugiej strony.

W krajach obozu socjalistycznego do czynników ekonomicznych należy zaliczyć stały rozwój przemysłu w miastach, który powoduje zwiększenie zapotrzebowania na siłę roboczą. Odływ ludności ze wsi do miast jest konsekwencją nie tylko samej industrializacji, która spowodowała w okresie powojennym przemieszczenie się ludności ze wsi do miasta. Postęp techniczny na wsi, mechanizacja rolnictwa oraz przebudowa gospodarki rolnej na tory socjalistyczne stwarza możliwość przejścia od zawodu rolniczego do zawodu nierolniczego w mieście. Wyższy poziom wydajności pracy w gospodarce zespolonej rolnictwa zmniejsza zapotrzebowanie na siłę roboczą w rolnictwie. To powoduje odpływ wolnej siły roboczej z rolnictwa do zawodów nierolniczych, w szczególności do miast. Te pozorne sprzeczności pomiędzy stanem ilościowym siły roboczej wsi a możliwością zatrudnienia są rozładowywane poprzez planową politykę gospodarczą państwa, która stwarza warsztaty pracy poza rolnictwem na wsi i w mieście. Dziś zwłaszcza widzimy, jak powyższe czynniki wpływają na przemieszczenie się ludności ze wsi do miast. W okresie międzywojennym byliśmy krajem, gdzie 36,2%¹²⁾ ludności mieszkało w mieście, a prawie 2/3 ludności zajmowało wieś. Obecnie stosunek ten zmienił się na korzyść ludności miejskiej¹³⁾.

Jako czynnik demograficzny należy wymienić prawidłowość demograficzną przejawiającą się w tym, że ludność wędruje z obszarów o większym przyroście naturalnym na obszary mniejszego przyrostu naturalnego.

Dla województwa olsztyńskiego przyrost naturalny w miastach i na wsi kształtował się w ostatnich latach następująco:

Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców

Wyszczególnienie	Miasta	Wieś
1953	28,8	26,2
1954	27,7	25,8
1955	29,6	28,4
1956	27,2	29,1
1957	25,6	28,7
1958	23,9	28,8
1959	22,4	26,9
1960	19,7	25,9

Źródło: *Rocznik Statystyczny woj. olsztyńskiego 1961.*

Czynnik o charakterze kulturalnym i politycznym występuje wtedy, kiedy działanie czynnika ekonomicznego przemawia za pozostaniem na wsi. Jeśli nawet różnica w dochodach ludności wsi i miast jest minimalna na korzyść tej pierwszej, ludność opuszcza wieś. Mamy tu zjawisko tak zwanego „apelu” miast, w odróżnieniu od tzw. „spychania” przez wieś nadmiaru ludności. W grę wchodzi tutaj różnica w poziomie życia kulturalnego między miastem a wsią oraz w postępie technicznym. Nie należy zapominać również o zmianach w psychice ludności wiejskiej, jaka występuje w związku z więzią i współpracą miast i wsi w państwach ustroju socjalistycznego, co niewątpliwie jest jedną z przyczyn emigracji ludności wiejskiej.

¹²⁾ *Rocznik Statystyczny GUS*, Warszawa 1960, s. 13.

¹³⁾ Tamże. Dane dla ludności miejskiej i wiejskiej wynoszą: 1950 r. — 36,9% i 63,1%; 1952 r. — 40,5% i 59,5%; 1954 r. — 41,9% i 58,1%; 1956 r. — 44,9% i 55,1%; 1958 r. — 46,4% i 53,6%; 1959 r. — 47,3% i 52,7%.

Paweł Rybicki¹⁴⁾, analizując emigrację ludności z Prus, podaje „aspekt” kulturalny, pod którym rozumie, że atrakcja kulturalna ośrodków przemysłowych i wielkomiejskich oddziaływała jako zew na ludność Prus pozbawioną tych ośrodków i powodowała emigrację tej ludności do miast Niemiec. Włodzimierz Wąkar¹⁵⁾, badając emigrację ludności Prus Wschodnich, widzi w ucieczce ludności ze wsi dążenie jej do zawodów przemysłowych i ośrodków miejskich.

Należałoby podkreślić jeszcze jeden czynnik, który wywiera wpływ na ruch migracyjny: czynnik geograficzny w znaczeniu przyrodniczym. Pod tym pojęciem rozumiemy wpływ gleby i klimatu na wędrowną ludność. Przepiórkowski¹⁶⁾ stwierdza, że do wzrostu ludności przyczynia się jakość gleby. Tezę tę uzasadnia danymi i badaniami rejonu Nadbuża. „Na podstawie spisów ludnościowych z roku 1900 i 1931 okazuje się, że za ten 31-letni okres czasu największy przyrost ludnościowy wykazują gminy, w których przeważają gleby kredowe, następnie idą aluwia, lessy zaś zajmują miejsce pośrednie”¹⁷⁾... W wyniku tej przyczyny odpywa ludność z terenów o większym przyroście naturalnym na tereny o mniejszym przyroście naturalnym. Jest to jedna z logicznych konsekwencji prawidłowości demograficznej.

Rozpatrując wpływ klimatu na ruch wędrowną ludności, należy brać pod uwagę zależność wyników produkcji rolnej od klimatu na różnych terenach. Rogow¹⁸⁾ i wielu innych podają, że cechy klimatu wschodniopruskiego (mało opadów w okresie wiosennym, maksimum opadów w lipcu, rozkład temperatur) powodują krótkość okresu wegetacyjnego na omawianych terenach, co daje się we znaki rolnictwu i oddziałuje niekorzystnie na produkcję rolnictwa wschodniopruskiego. „Niewątpliwie stosunki klimatyczne, tak niepomyślne dla rolnictwa, musiały się silnie odbić na rozmiarach emigracji z Prus Wschodnich”¹⁹⁾. Powyższe należy rozumieć w ten sposób, że klimat, oddziałując bezpośrednio na efektywność produkcji rolnej, stwarza gorsze warunki ekonomiczne na jednym terenie i lepsze na innym. Widzimy więc, że warunki geograficzne pośrednio wpływają na ruch wędrowną ludności poprzez bezpośrednio oddziaływanie na przyrost naturalny ludności bądź na efektywność produkcji rolnej. Należy podkreślić, że proces przemieszczania się ludności wynika zarówno z normalnego rozwoju społeczeństwa, jak również jest konsekwencją kataklizmów (kryzysy, wojny itp.), czego przykładem może być proces zaludnienia Ziemi Zachodnich i Północnych Polski w pierwszych latach po wojnie.

3) Wskaźniki ruchów wędrowną ludności

Dla celów porównawczych ruchu wędrowną ludności opracowano wskaźniki, które umożliwiają analizę tego zjawiska. Jednym ze wskaźników, którym najczęściej się posługujemy w ocenie ruchu wędrowną ludności, jest tak zwany wskaźnik natężenia. Wyraża on liczbę ludności na 1.000 mieszkańców badanego obszaru, która odpłynęła lub napłynęła w wyniku wędrowną w pewnym okresie czasu. Jednocześnie eliminuje on wpływ wielkości zaludnienia badanego obszaru na liczbę odpywającej lub napływającej ludności.

¹⁴⁾ Paweł Rybicki, *Rys demograficzny Prus Wschodnich*, Warszawa 1947, s. 12.

¹⁵⁾ Włodzimierz Wąkar, *Struktura demograficzna Prus Wschodnich*, Prusy Wschodnie, Przeszłość i teraźniejszość, Praca zbiorowa pod red. Zawadzkiego, Poznań, 1932, s. 180—182.

¹⁶⁾ Rogow, s. 228—235.

¹⁷⁾ Tamże.

¹⁸⁾ Tamże, s. 235—240.

¹⁹⁾ Tamże, s. 240.

Oprócz powyższego wskaźnika, istnieje tak zwany wskaźnik selekcji dla oceny emigracji i jej skutków. Pohoski²⁰⁾ podaje następujący wskaźnik selekcji (selectivity), zaproponowany przez J. Bogue'a i M. Hagood:

$$\frac{\frac{M_k - L_k}{M - L}}{\frac{L_k}{L}} \times 100 \text{ lub } \frac{Mk_1 - Mk}{Mk} \times 100$$

gdzie: M_k — liczba emigrantów danej kategorii k ,
 M — ogólna liczba wychodźców,
 L_k — ludność kategorii k pozostała na badanym terytorium,
 L — ogólna liczba ludności na tym terytorium w danym okresie.

Badanymi cechami mogą być: wiek, płeć, zawód, wykształcenie itp. Wskaźnik ten daje możliwość porównania struktury wychodźców z punktu widzenia różnych cech ze strukturą analogiczną pozostałą na badanym obszarze.

II.

CHARAKTERYSTYKA EMIGRACJI LUDNOŚCI Z TERENU GROMAD WOJ. OLSZTYŃSKIEGO

Po zakończeniu drugiej wojny światowej, w dniu 23 maja 1945 roku, władze radzieckie przekazały administrację obszaru byłych Prus Wschodnich władzom Polski Ludowej w osobie Pełnomocnika Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Okręg Mazurski. W grudniu tego samego roku powstało województwo olsztyńskie, składające się z 17 powiatów i jednego miasta wydzielonego — Olsztyna. Cztery powiaty byłych Prus Wschodnich dołączono do województwa gdańskiego, 3 powiaty do województwa białostockiego. Po powołaniu jednolitych władz administracji terenowej — prezydiów rad narodowych — w 1950 roku dołączono do województwa olsztyńskiego powiat działdowski z województwa warszawskiego i powiat nowomiejski z województwa bydgoskiego.

Obecnie (stan na 31 XII 1960) województwo olsztyńskie podzielone jest na 19 powiatów, posiada jedno miasto wydzielone — Olsztyn i zajmuje obszar 21.022 km². Przeciętna wielkość powierzchni powiatów wynosi ponad 1.100 km². Największy powiat szczywieński jest prawie czterokrotnie większy od najmniejszego powiatu bartoszyckiego.

Rocznik Statystyczny województwa olsztyńskiego 1960 podaje udział województwa w produkcji przemysłowej Polski w 1959 roku — 1,3%, w tym najpoważniejszy udział ma przemysł drzewny 6,5% i spożywczy 3%. Ten sam rocznik podaje zatrudnienie w przemyśle według powiatów, z którego wynika, że po mieście Olsztynie, zatrudniającym 26,7% ogółu zatrudnienia, można uszeregować powiaty w kolejności wysokości zatrudnienia w przemyśle następująco: Ostróda (9,4‰); Kętrzyn (7,2‰); Morąg (5,6‰); Iława (5,2‰); Lidzbark Warmiński (5,2‰); Bartoszyce (4,8‰); Pisz (4,4‰); Giżycko (4,2‰) i Szczytno (3,8‰). Najniższe zatrudnienie w przemyśle wykazują powiaty Węgorzewo (0,5‰) i Górowo Iławeckie (0,4‰).

Powyższe wskazuje na to, że w województwie olsztyńskim nie posiadamy wysoko rozwiniętego przemysłu. Jest to województwo o gospodarce typowo rolniczej, w ramach której dąży się do intensyfikacji produkcji hodowlanej, a na jej bazie rozwoju rolnego przemysłu przetwórczego.

²⁰⁾ Michał Pohoski, *Selekcyjność migracji ze wsi do miast z punktu widzenia społeczno-zawodowego*. Przegląd Statystyczny, nr 1/60, s. 21—39.

1) *Rozwój ludności w latach 1945—1960*

Wg spisu ludności z dnia 17 maja w granicach obecnego województwa zamieszkiwało w 1939 r. ponad 960 tys. ludności, średnia gęstość zaludnienia wynosiła 50 osób na km², a ludność wiejska stanowiła 68,5% ogółu zaludnienia.

Druga wojna światowa spowodowała spadek liczby urodzeń, wzrost liczby zgonów, przegrupowanie w strukturze ludności na rzecz kobiet²¹⁾, a ponadto jako skutek propagandy niemieckiej, masową ucieczkę ludności na zachód przed nacierającymi wojskami Armii Radzieckiej. Spowodowało to wyludnienie terenów województwa olsztyńskiego. W 1946 roku, a więc po pierwszym roku akcji osiedleńczej, brakowało 60% ludności w stosunku do stanu z 1939 roku w granicach dzisiejszego woj. olsztyńskiego.

L. Kosiński i K. Pudło^{21a)} podają następujący stan zaludnienia województwa olsztyńskiego dla lat 1939 i 1946, który przedstawia tabela 1. Wynika z niej, że w 1946 roku najrzadziej zaludnionymi powiatami były:

Tab. 1. Liczba ludności i gęstość zaludnienia woj. olsztyńskiego w roku 1939 i 1946

Powiat	Stan zaludnienia i gęstość na 1 km ² w latach				
	Pow. w km ²	17.5.1939		1.1.1946	
		Liczba mieszkań-ców	Gęstość na 1 km ²	Liczba mieszkań-ców	Gęstość na 1 km ²
Województwo	19319	966,5	50	351,8	18
Bartoszyce	473	33,1	69	11,0	23
Biskupiec	851	51,8	61	23,0	27
Braniewo	1299	74,1	58	10,7	8
Giżycko	897	50,0	56	16,6	19
Górowo Iław.	574	20,5	39	4,5	8
Iława	1038	63,4	61	16,6	16
Kętrzyn	1199	65,5	55	18,5	15
Lidzbark Warm.	1096	56,2	51	22,5	21
Morąg	1265	56,3	45	21,2	17
Mragowo	1232	54,4	44	34,4	28
Nidzica	1146	39,7	35	15,4	13
Olsztyn m.	53	50,4		29,0	
Olsztyn pow.	1303	57,2	79	30,0	44
Ostróda	1536	81,2	53	31,4	20
Pasłęk	858	37,5	44	13,3	16
Pisz	1684	53,1	32	15,7	9
Szczytno	1703	73,4	43	32,7	19
Węgorzewo	1112	48,6	43	5,3	5

Zródło: *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziemi Zachodnich w latach 1945—1958*, s. 112.

²¹⁾ Edward Rosset, *Proces starzenia się ludności*, Warszawa 1959, s. 571—573.

^{21a)} L. Kosiński, K. Pudło, *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziemi Zachodnich w latach 1945—1958*, Poznań 1960.

Węgorzewo, Braniewo, Górowo Iławeckie, Pisz i Nidzica. Najgęściej zaludnione powiaty obok powiatu olsztyńskiego (łącznie z miastem Olsztynem) były: Mrągowo, Ostróda, Biskupiec i Bartoszyce. Gęstość zaludnienia województwa w ówczesnych granicach wynosiła 18 osób na 1 km², co stanowiło 36% gęstości zaludnienia z 1939 roku.

Administracja polska otrzymała obszar gospodarczo wyniszczony. Z uwagi na brak ludności, a szczególnie fachowców, nie można było z miejsca przystąpić do szybkiego zagospodarowania województwa. Brak ludzi odczuwały nie tylko nieliczne i zdewastowane zakłady przemysłowe, ale również rolnictwo.

We wrześniu 1946 roku województwo olsztyńskie zamieszkiwało ponad 297 tys. osób ludności wiejskiej²³). Mimo że do stanu sprzed wojny brakowało tylko ponad 18% ludności rolniczej, rolnictwo odczuwało poważne braki ludnościowe, szczególnie mężczyzn, zarówno w niemieckiej grupie narodowościowej jak wśród ludności polskiej pochodzenia rodzimego, czego nie odczuwała ludność przesiedleńcza. Były to, jak już wyżej wspomniano, skutki demograficznych praw wojny.

Rozwój ludnościowy województwa olsztyńskiego można podzielić na trzy okresy:

I — obejmujący lata 1945 — 1949, cechował intensywny rozwój procesu osadnictwa oraz rozwiązywanie problemów narodowościowych (weryfikacja);

II — od 1949 do 1953 roku, powolnego zanikania akcji osadniczej i pojawiania się procesu wędrowek wewnętrznych ludności z jednoczesnym odpływem ludności wsi do miast;

III — lata następne, cechuje znaczne przemieszczenie ludności tak wewnętrzne, jak i zewnętrzne (repatriacja z ZSRR, akcja łączenia rodzin — wyjazdy do NRF) oraz ożywienie osadnictwa.

Najbardziej ustabilizowana (migracja wewnętrzna województwa) była ludność rodzima i repatrianci. Ludność zaliczona do tak zwanych osiedleńców (ludność napływowa z terenów centralnej Polski) była stosunkowo najbardziej płynna i ona, zwłaszcza w drugim okresie, emigrowała poza województwo. Nierzadko pomimo otrzymania gospodarstw o wysokiej kulturze rolnej, większych powierzchniowo od pozostawionych, po wyeksplorowaniu gospodarstwa oraz dekapitalizacji majątku, ludność ta powracała do swoich rodzinnych stron. W sporadycznych wypadkach zjawisko to trwa jeszcze do dnia dzisiejszego.

Pomimo trudności natury organizacyjnej i gospodarczej stan zaludnienia województwa wzrastał z roku na rok tak na wsi, jak i w mieście. W dniu pierwszego spisu powszechnego ludności, tzn. 3 XII 1950 roku, zaludnienie województwa olsztyńskiego osiągnęło liczbę 689 tys. mieszkańców i wzrastało w następnych latach co przedstawia tab. 2 i 3.

Jak widzimy, nastąpił znaczny wzrost ludności województwa olsztyńskiego. Do stanu sprzed wojny w dniu spisu ludności w 1960 roku zabrakło mniej niż 10% ludności. Jednocześnie obserwujemy przegrupowanie ludności na korzyść ludności miast. W ciągu dziesięcioletniego okresu odsetek ludności miejskiej wzrósł z 29,3% do 35,9%, jednocześnie odsetek ludności wiejskiej spadł o 6,6%. Gęstość ludności w stosunku do 1946 roku wzrosła o 14 osób, osiągając w 1960 roku 42 osoby na 1 km², co stanowi 84% gęstości zaludnienia z 1939 roku.

²³) *Stan i potrzeby gospodarcze Pomorza Wschodniego*, Instytut Bałtycki 1947, s. 191.

Tab. 2. Rozwój ludności województwa olsztyńskiego w latach 1950—1960

Wyszczególnienie	L u d n o ś ć				
	ogółem	w miastach		na wsi	
	w tys.	w tys.	w %	w tys.	w %
Spis 3.12. 1950	689	202	29,3	487	70,7
szacunki 1951	722	218	30,2	504	69,8
1952	742	230	31,0	512	69,0
1953	758	241	31,7	517	68,3
1954	786	254	32,3	532	67,7
1955	811	262	32,3	549	67,7
1956	839	277	33,0	562	67,0
1957	847	283	33,4	564	66,6
1958	864	298	34,5	566	65,5
1959	878	312	35,5	566	64,5
spis 6.12. 1960	877	315	35,9	562	64,1

Zródło: *Rocznik Statystyczny woj. olsztyńskiego 1961.*

Tab. 3. Gęstość zaludnienia gromad województwa olsztyńskiego

P o w i a t	Ludność na km ² w latach:					
	1952 ^{a)}	1953 ^{a)}	1954 ^{a)}	1956 ^{a)}	1958 ^{b)}	1959 ^{b)}
Województwo	25	25	26	39	41	42
Bartoszyce	32	32	33	51	56	53
Biskupiec	29	30	31	46	46	46
Braniewo	19	20	21	33	36	37
Działdowo	35	35	32	48	48	50
Giżycko	25	25	31	42	44	44
Górowo Iław.	22	22	23	28	28	29
Iława	32	33	34	48	50	51
Kętrzyn	26	27	29	44	47	48
Lidzbark Warm.	27	27	28	40	42	43
Morań	29	30	32	39	40	40
Mragowo	25	25	26	35	34	35
Nidzica	16	16	17	29	29	30
Nowe Miasto	42	42	42	54	57	57
Olsztyn p.	29	29	30	32	31	32
Ostróda	25	25	26	40	43	44
Pasłęk	29	30	32	40	41	40
Pisz	12	13	14	22	22	23
Szczytno	21	22	22	27	28	28
Węgorzewo	20	21	22	30	31	31

Zródło: a) *Rocznik Statystyczny WKPG, Olsztyn 1952, 1953, 1954, 1956,*
 b) *Rocznik Statystyczny woj. olsztyńskiego 1959, 1960.*

W miarę upływu lat od dnia zakończenia wojny, po wstrzymaniu przesunięć ludności drogą administracyjną, akcji osiedleńczej oraz repatriacji, dostrzegamy nowe zjawisko, które w rozwoju ludności województwa olsztyńskiego wysuwa się na pierwszy plan. Jest nim ucieczka ludności ze wsi do miast na terenie województwa.

W latach 1950—1955 przyrost naturalny wsi olsztyńskiej wyniósł 79 tys. osób, a liczba mieszkańców zwiększyła się tylko o 53 tys. osób. Ubytek 26 tys. osób, nie licząc w tym czasie dalszego napływu osadników przybywających w drodze akcji werbunkowej²³⁾, należy tłumaczyć emigracją ludności wsi do miast województwa olsztyńskiego i odpływem tej ludności poza województwo. Konfrontacja wzrostu stanu ilościowego ludności miejskiej (56 tys. osób) z przyrostem naturalnym tej ludności w tym samym okresie wynoszącym 39 tys. osób daje różnicę tylko 17 tys. osób, co oznacza, że tyle ludności mogło osiedlić się w miastach z terenu województwa i innych województw. Należy więc sądzić, że ponad 9 tys. osób ze wsi w tym czasie odplynęło poza granice województwa²⁴⁾. Pomijamy tu ruch migracji ludności wzajemnie się kompensujący. Podobnie K. Dziewoński^{24a)}, podaje dla woj. olsztyńskiego przyrost ludności miast w okresie 1950—1954 na skutek napływu ludności ze wsi o 4 tys. osób, co daje przeciętnie 17 osób na tys. mieszkańców miast. Wynika stąd, że liczbę osób emigrujących poza województwo ze wsi olsztyńskiej w okresie podanym poprzednio należałoby szacować na blisko 22 tys. osób, co de facto jest mocno zaniżone.

Saldo migracji ludności gromad w l. 1953—1960 wg powiatów podaje tab. 4. W tabeli tej nie ujęto emigracji ludności za granicę. Uwzględnia ona ruch wędrownikowy ludności wiejskiej wewnątrz województwa olsztyńskiego i poza jego obręb. Na podstawie tabeli nr 4 można ugrupować powiaty województwa olsztyńskiego następująco:

I grupa — o ujemnym saldzie ruchu wędrownikowego, są to powiaty: Bartoszyce, Biskupiec, Działdowo, Giżycko, Nidzica, Górowo Iławeckie, Iława, Lidzbark Warmiński, Morąg, Nowe Miasto i Pasłęk — łącznie 11 powiatów.

II grupa — mająca dodatnie saldo tego ruchu, do której należą powiaty: Braniewo, Kętrzyn, Mrągowo, Olsztyn p.²⁵⁾, Ostróda, Pisz, Szczytno i Węgorzewo.

Porównując gęstość zaludnienia poszczególnych powiatów (tab. 3) zauważymy, że pierwsza grupa powiatów stanowi grupę o wyższej przeciętnej gęstości zaludnienia od średniej wojewódzkiej.

Tłumaczy się to tym, że w ramach kolejnych akcji osadniczych kierowano ludność do powiatów o mniejszej gęstości zaludnienia, szczególnie dotyczy to powiatów: Braniewo, Kętrzyn, Pisz, Mrągowo, Szczytno i Węgorzewo. Powiat Ostróda jest wyjątkiem w tej grupie, ponieważ silny napływ ludności tylko w jednym 1957 roku wyrównał odpływ ludności, a nawet nieznacznie przekroczył wielkość odpływu za okres 8-letni. Powiat Olsztyn posiadający dodatnie saldo migracyjne ludności gromad należy tłumaczyć bliskością miasta

²³⁾ W 1952 roku w wyniku akcji werbunkowej osiedlono 727 rodzin. Analogicznie dla roku 1954 — 1253, 1955 — 595. Wg Wojciecha Wrzesińskiego, *Ze współczesnych zagadnień demograficznych woj. olsztyńskiego*, Prace i materiały etnograficzne, Tom XIX, Olsztyn 1961, s. 192.

²⁴⁾ Należy się liczyć z częściowym osadnictwem miejskim.

^{24a)} Dziewoński, s. 104.

²⁵⁾ Dla odróżnienia powiatu Olsztyn — miasta wydzielonego — litera p. oznacza powiat olsztyński obejmujący teren gromad.

Tab. 4. Saldo migracji ludności gromad w latach 1953—1960

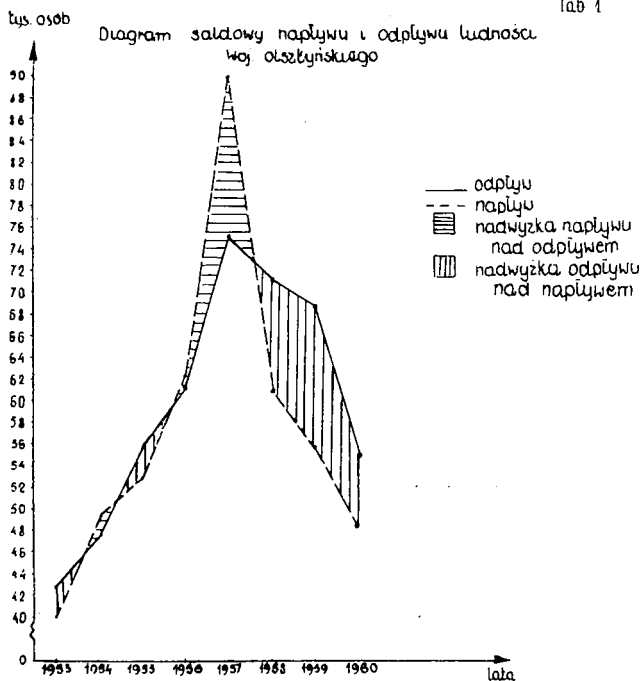
Powiat	Ogółem	L a t a								
		1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	
Bartoszyce	-1535	-133	-334	-158	+61	+931	-1129	-598	-175	
Biskupiec	-900	-337	+391	+448	+206	+452	-580	-1211	-269	
Braniewo	+378	+165	+555	+833	+61	+931	-768	-634	-380	
Działdowo	-2937	-486	-382	-358	-231	+247	-328	-827	-772	
Giżycko	-618	-658	+671	+177	+141	+704	+120	-890	-883	
Nidzica	-2290	-528	+138	+77	+9	+336	-247	-1847	-228	
Górowo Iław.	-4319	+8	-67	-86	+633	-1576	-2296	-955	+18	
Iława	-3191	-331	-338	-67	-450	+85	-794	-708	-588	
Kętrzyn	+2222	+257	+754	+290	+809	+1528	-518	+707	-191	
Lidzbark Warm.	-3515	-521	+14	-461	-260	+829	-1262	-1370	-484	
Morań	-2478	-143	+59	-43	-370	+553	-437	-1763	-324	
Mragowo	+3164	-32	+404	+254	+348	+1631	+862	-364	+61	
Nowe Miasto	-1417	-372	-352	-84	-206	+1046	-579	-576	-294	
Olštyn p.	+368	-296	-143	+420	+314	+1182	+621	-700	-402	
Ostróda	+102	-358	+87	-920	+393	+1648	-298	-269	-181	
Pasłęk	-1339	-103	+182	-27	-86	+913	-886	-1010	-322	
Pisz	+557	0	+696	+394	+119	+1080	-261	-386	-1085	
Szczytno	+1601	+238	+341	+247	+228	+1383	+58	-122	-772	
Węgorzewo	+366	+246	+603	+299	+276	+680	-782	-678	-278	

Źródło: Sprawozdania o ruchu ludności powiatowych komend MO.

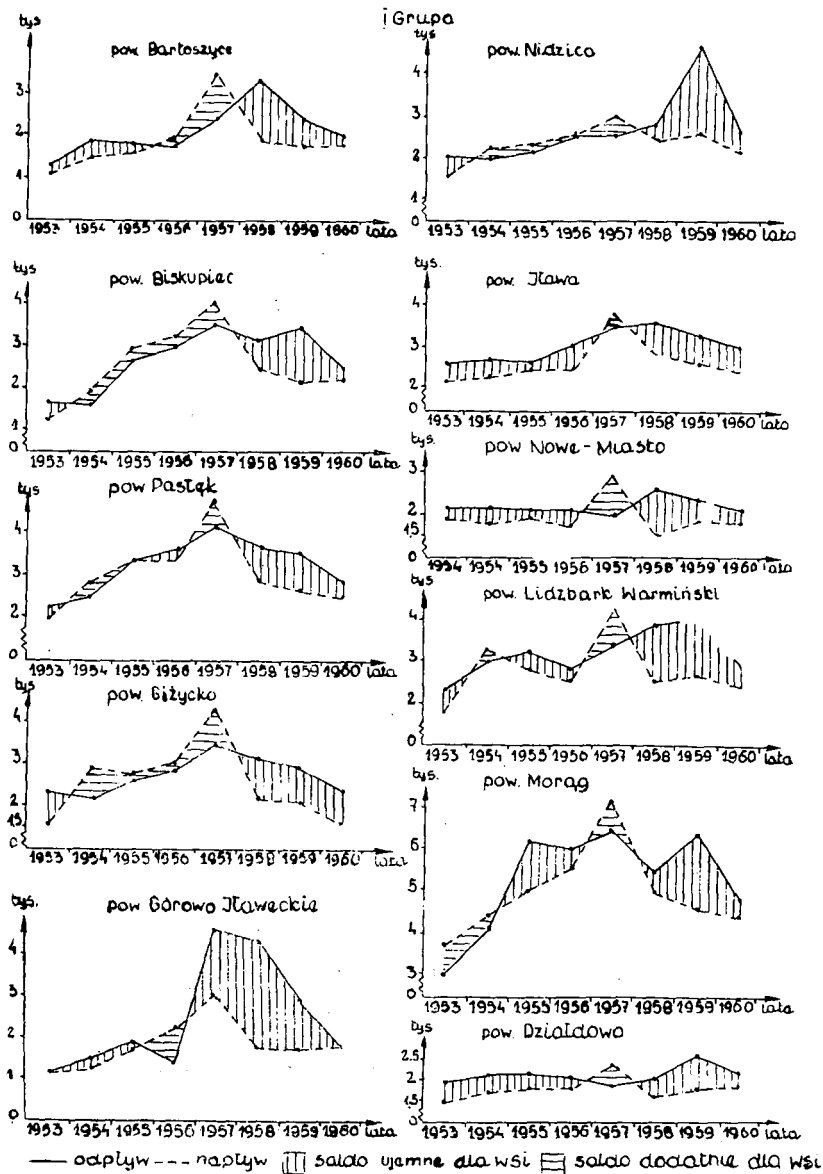
Olsztyna, położonego na terenie powiatu, gdzie ciężła przybywająca ludność do centrum gospodarczego i kulturalnego województwa. Diagram saldowy nr 1 przedstawia migrację ludności wsi ogółem dla woj. olsztyńskiego. Na jego podstawie możemy wyróżnić trzy okresy dla migracji ludności wsi w woj. olsztyńskim, a mianowicie: I — lata 1953—1956, cechujący się nieznacznym odchyleniem między liczbą osób napływających i odpływających na terenie gromad; II — obejmujący dwuletni okres 1956—1957, w którym przeważa napływ ludności do gromad nad odpływem. Łączy się to ze zmianą w tym okresie polityki gospodarczej w stosunku do rolnictwa, administracyjnym zahamowaniu przechodzenia ze wsi do miast, ze wznowioną akcją repatriacyjną z ZSRR. W ramach tej ostatniej osiedlono na wsi ponad 15 tys. repatriantów. Ostatni — III okres obejmuje lata 1958—1960 i nacechowany jest dużym odpływem ludności z gromad. W tym okresie daje się zauważyć spadek liczb absolutnych zarówno napływu, jak i odpływu ludności, co możemy nazwać większą stabilizacją ludności, która staje się powoli mniej ruchliwa.

Podobnie kształtuje się ruch wędrownkowy poszczególnych powiatów pierwszej grupy, gdzie w latach 1956—1957 mamy dodatnie saldo imigracji na wieś za wyjątkiem powiatu Górowo Iławeckie. Natomiast w drugiej grupie okres dodatniego salda wędrownkowego dla wsi jest dłuższy i trwa od 1953

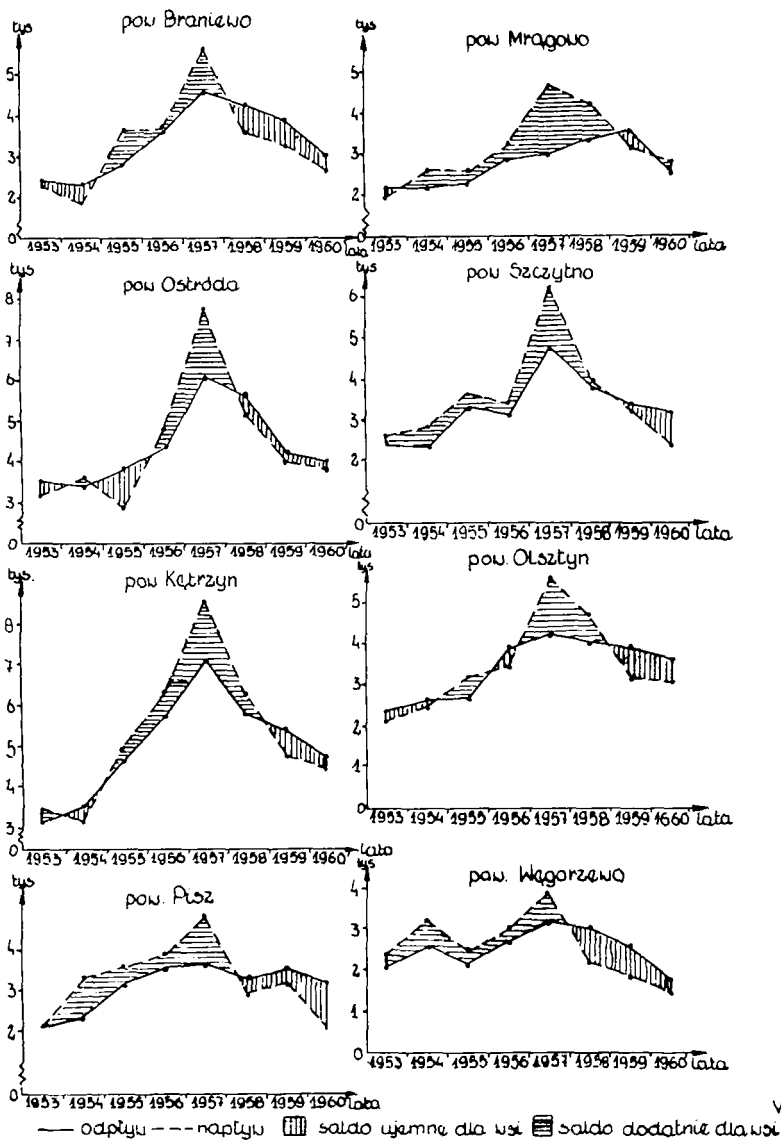
Tab 1

Diagramy saldowe migracji ludności wsi w/g powiatów woj. olsztyńskiego Tab.2

Diagramy saldowe migracji ludności w/g powiatów woj. olsztyńskiego
 II Grupa
 Tab. 3

do 1957 roku. Do tej grupy należą powiaty: Pisz, Mrągowo, Kętrzyn, Szczytno, Węgorzewo. Powiaty należące do tej samej grupy Olsztyn, Ostróda i Braniewo w tych samych latach posiadają krótki okres nieznacznego salda ujemnego. Jest rzeczą charakterystyczną, że począwszy od 1958 roku we wszystkich powiatach saldo ruchu wędrowskiego jest ujemne.

Ogółem w województwie migracja ludności wiejskiej w liczbach absolutnych kształtowała się dla lat 1953—1960 następująco:

Tab. 5. Bilans ruchu wędrowskiego ludności gromad woj. olsztyńskiego w latach 1953—1960

L a t a	Napływ	Odpływ	Saldo
1953	40 267	43 088	— 2821
1954	49 264	47 789	+ 1481
1955	52 827	55 845	— 3018
1956	62 540	61 416	+ 1134
1957	90 305	75 649	+ 14656
1958	61 000	70 896	— 9896
1959	53 869	69 384	— 15515
1960	43 235	54 945	— 6710
Razem	479307	479006	— 20699

Zródło: *Sprawozdania o ruchu ludności powiatowych komend MO.*

Z powyższego wynika, że w ciągu 8 lat z terenów gromad w całym województwie odpłynęło ponad 20 tys. osób. Z tej liczby część ludności odpłynęła do miast i osiedli na terenie województwa, część emigrowała poza województwo. Ilość i kierunki emigracji ludności ze wsi podaje tabela 6.

3) Kierunki odpływu ludności wiejskiej

Ze sprawozdań o ruchu ludności, znajdujących się w Wojewódzkim Wydziale Statystyki w Olsztynie, wynika, że liczba ludności wsi opuszczająca dom rodzinny wynosi ponad 459 tys. osób. Z tej liczby wymeldowało się do innego województwa 191.592 osoby, do gromad w tym samym powiecie województwa olsztyńskiego 187 211 osób, a do wszystkich miast województwa olsztyńskiego 80 232 osoby, co stanowi 17,4% ludności wymeldowanej z gromad województwa w latach 1953—1960.

Jeśli weźmiemy pod uwagę, że część wychodźców ze wsi pozostaje w mieście około 6 lat, po czym powraca na wieś, co szacuje się na około 50% ²⁰⁾, to należy przyjąć, że ludność miast woj. olsztyńskiego wzrosła trwale o około 40 tys. osób na skutek napływu ludności ze wsi województwa.

Jednym ze wskaźników w badaniach ruchu migracyjnego ludności jest natężenie odpływu (napływu) ludności, który obliczamy dzieląc liczbę odpływających (napływających) przez stan ludności badanego rejonu w tysiącach osób. Natężenie wędrowek ludności odpowiada na pytanie, ile osób na tysiąc mieszkańców ubyło lub przybyło w jednostce czasu lub w badanym okresie. Wskaźnik ten eliminuje wpływ stanu zaludnienia na wielkość migracji.

Jak widać z tab. 7, odpływ ludności ze wsi dla lat 1953—1960 w skali województwa osiągnął wskaźnik natężenia 141, przy czym do miast tego samego

²⁰⁾ Pohoski, s. 35.

powiatu odpłynęło 75 osób na 1000 mieszkańców wsi, a do miast innego powiatu nieco mniej, tj. 67 osób na 1000 mieszkańców. Wyższy wskaźnik odpływu ludności ze wsi do miast od średniego reprezentowany jest przez powiaty: Biskupiec, Giżycko, Górowo Iławeckie, Kętrzyn, Lidzbark Warmiński, Mrągowo i Olsztyn powiat. Są to powiaty (za wyjątkiem pow. Giżycko) o stosunkowo niskim zatrudnieniu ludności w przemyśle, ale reprezentują jednocześnie 20 miast i osiedli na 37 istniejących w województwie. Te same powiaty wykazują wyższy wskaźnik odpływu ludności do miast tego samego powiatu, co pokrywałoby się z poprzednim. Niższe wskaźniki natężenia odpływu ludności

Tab. 6. Wymeldowanie z zamieszkania w latach 1953—1960 woj. olsztyńskiego

P o w i a t	Ogółem	U b y ł o :					
		tego samego pow.		innego powiatu		innego woj.	
		do miast i osiedli	do gro- mad	do miast i osiedli	do gro- mad	do miast i osiedli	do gro- mad
Województwo	459035	42392	98743	37840	88468	73473	118119
Bartoszyce	17945	1488	3683	939	4587	2245	5003
Biskupiec	23441	4072	4444	2153	4861	2970	4940
Braniewo	26411	2445	6789	1530	3797	4385	7465
Działdowo	16799	1891	3533	1534	2764	4005	3072
Giżycko	22850	3072	4720	1064	4064	3638	6292
Górowo Iław.	16530	1210	2382	2404	4285	2419	4830
Iława	24396	2350	4558	897	3570	4806	7815
Kętrzyn	30716	3239	1234	2284	7910	5248	10801
Lidzbark Warm.	26055	2678	5679	2386	4237	4674	6401
Morąg	41875	2083	11638	2515	7180	6239	12220
Mrągowo	22266	2912	6193	1322	4592	2586	4661
Nidzica	21168	1491	5322	1629	5409	2929	4388
Nowe Miasto	17814	1879	4222	2295	2805	3663	2950
Olsztyn p.	27688	1041	7643	6878	4770	3330	4026
Ostróda	25039	3109	1107	2410	7387	4933	6093
Pasłęk	26457	1212	6233	1711	5015	4518	7768
Pisz	25377	2526	7275	1384	2563	4374	7255
Szczytno	26240	2263	7329	2243	4785	3576	6044
Węgorzewo	19968	1430	4359	1262	3887	2935	6095

Źródło: Sprawozdanie o ruchu ludności powiatowych komend MO.

należą do powiatów: Braniewo, Bartoszyce, Działdowo, Nidzica, Iława, Morąg, Nowe Miasto, Ostróda, Pisz, Pasłęk, Szczytno i Węgorzewo. Są to powiaty, przeważnie graniczące z innymi województwami (z wyjątkiem pow. Bartoszyce i Ostróda). Wpływ na to posiadają miasta innych województw (omawiany wskaźnik nie obejmuje ludności odpływającej do innych województw), o czym się później przekonamy. Bartoszyce posiadają wprawdzie wysokie zatrudnienie w przemyśle, wydaje się jednak, że tamtejszy rynek wchłaniał ludność raczej z sąsiednich powiatów, np. Górowo Iławeckie. Podobnie przedstawia się sprawa z pow. ostródzkim.

Tab. 7. Wymeldowanie i natężenie odpływu ludności gromad do miast i osiedli wg powiatów w latach 1953—1960

Powiat	Liczba miast i osiedli b)	Ubyło do miast i osiedli				Natęż. odpływu a)			
		ogółem	tego samego powiatu		innego powiatu		ogółem	tego sam. pow.	innego pow.
			osób	%	osób	%			
Województwo	37	80232	42392	52,8	37840	47,2	141	75	67
Bartoszyce	1	2427	1488	62,0	939	38,0	152	93	59
Biskupiec	4	6226	4073	65,7	2153	34,3	222	145	77
Braniewo	3	3975	2445	61,1	1530	38,9	153	93	59
Działdowo	2	3425	1891	55,6	1534	44,4	104	57	46
Giżycko	2	4136	3072	75,0	1064	25,0	159	118	41
Górowo Hław.	1	2614	1210	46,5	1404	53,5	174	81	94
Hawa	3	3247	2350	73,4	897	26,6	93	67	25
Kętrzyn	2	5523	3239	58,9	2284	41,1	162	95	67
Lidzbarsk Warm.	2	5064	2678	52,5	2386	47,5	174	92	79
Morąg	1	4598	2083	45,3	2515	54,7	104	47	57
Mragowo	2	4234	2912	69,3	1322	30,7	163	112	51
Nidzica	1	3120	1491	48,4	1629	51,6	125	59	61
Nowe Miasto	2	4174	1879	44,7	2295	55,3	113	51	62
Olsztyn p.	2 c)	7919	1041	13,2	6878	86,8	208	27	181
Ostróda	2	5519	3109	56,5	2410	33,5	142	79	62
Pasłęk	1	2923	1212	41,8	1711	58,2	105	43	61
Pisz	4	3910	2526	64,7	1384	35,3	156	101	55
Szczytno	1	4506	2263	50,3	2243	49,7	107	54	53
Węgorzewo	1	2692	1430	52,8	1262	47,2	135	71	63

Zródło: Sprawozdania o ruchu ludności powiatowych komend MO, a) obliczenia własne, b) na dzień 1 I 1959, c) w tym miasto Olsztyn.

Jak już wspomniano, obserwujemy zjawisko pokrywania się oddziaływania miast innych województw i oddziaływania miast woj. olsztyńskiego oraz znikanie tego zjawiska w powiatach nie posiadających granicy z innymi województwami. Przykładem powyższego może być porównanie odpływu ludności wsi do miast na terenie woj. olsztyńskiego i poza województwo dla powiatów graniczących z innymi województwami (tabela 8).

Jak wynika z tabeli 8, w większości powiatów posiadających granicę z innymi województwami, obserwujemy, że odpływ ludności wiejskiej do miast innego województwa stanowi wyższy odsetek aniżeli do miast woj. olsztyńskiego. Odwrotność tego znajdujemy w powiatach nie posiadających granicy z innymi województwami. Przemawia to za tym, że oddziaływanie miast innych województw jest silniejsze od oddziaływania miast woj. olsztyńskiego w powiatach graniczących z innymi województwami. Na terenie powiatów nie posiadających granicy z innym województwem, zjawisko to maleje. Można więc przyjąć tezę, że na terenach tych powiatów zasadniczy wpływ na emigrację ludności ze wsi do miast posiadają miasta województwa olsztyńskiego. Ponieważ celem

Tab. 8.

Powiat	Odplynęło do miast w % w latach 1953-1960		
	ogółem	z tego	
		do tego samego województwa	do innego województwa
Braniewo	100	47	53
Działdowo	100	46	54
Gizycko	100	53	47
Ława	100	40	60
Morąg	100	42	58
Nidzica	100	51	49
Nowe Miasto	100	53	47
Pasłęk	100	69	31
Pisz	100	47	53
Szczytno	100	55	45
Węgorzewo	100	48	52
oraz dla powiatów nie posiadających granic z innymi województwami			
Bartoszyce	100	51	49
Biskupiec	100	68	32
Górowo Ławeckie	100	52	48
Kętrzyn	100	51	49
Lidzbark Warmiński	100	52	48
Mragowo	100	62	38
Olsztyn powiat	100	71	29
Ostróda	100	53	47

pracy nie jest wyjaśnienie, w jakim stopniu oddziałują na odpływ ludności z woj. olsztyńskiego miasta innych województw, analiza nasza ogranicza się w tym miejscu tylko do stwierdzenia tego zjawiska.

Tabela 9 podaje, jak odplywa ludność gromad do miast i natężenie jej odpływu, z podziałem do miast tego samego powiatu i innego powiatu. Wynika z niej, że więcej ludności wiejskiej opuszczało swe domostwa do miast własnego powiatu aniżeli do miast innego powiatu. I tak dla 1953 roku odpływ ludności wiejskiej do miast tego samego powiatu był o 717 osób większy. Analogicznie dla 1954 roku 70, 1955 — 688, 1957 — 545, 1958 — 81, 1959 — 214 i 1960 roku — 36. Jedynie w roku 1956 mamy większy odpływ ludności do miast innego powiatu — 27 osób, czego nie możemy wyjaśnić. Powyższe jest zrozumiałe, gdyż największy wpływ na teren powiatu mają własne miasta, a dopiero na drugim miejscu oddziałują na teren powiatu miasta innego powiatu. Jest to uzależnione od szeregu czynników, a miedzy innymi od wielkości miasta, rozwoju przemysłu, funkcji administracyjno-kulturalnej miasta i innych.

Z analizy powiatów wynika, że w latach 1953—1960 tylko powiaty: Górowo Ławeckie, Morąg, Nidzica, Nowe Miasto, Olsztyn powiat, Pasłęk i Szczytno (razem 7 powiatów) mają wyższy odpływ ludności wiejskiej do miast innego powiatu.

Są to powiaty stosunkowo słabo uprzemysłowione i na ich terenach znajduje się tylko jedno miasto na powiat, za wyjątkiem pow. Nowe Miasto. W pozostałych powiatach odpływ ludności wiejskiej do miast tego samego powiatu przewyższał w każdym roku odpływ jej do miast innego powiatu. Analogicznie przedstawia się natężenie odpływu w poszczególnych latach.

Tab. 9. Odplyw ludności gromad i jego natężenie do miast woj. olsztyńskiego w latach 1953—1960

Powiat	L a t a																
	do miast tego samego powiatu								do miast innego powiatu								
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
	w liczbach absolutnych																
Województwo	4897	4495	4689	4678	5606	5271	5306	4684	4170	4425	4401	4705	5061	5190	5092	4448	
Bartoszyce	165	173	145	154	239	239	170	203	108	110	93	98	108	142	256	144	
Biskupiec	220	195	371	327	387	312	242	219	206	182	346	305	248	258	318	299	
Braniewo	307	267	295	280	255	291	360	315	196	171	190	181	191	254	230	117	
Działdowo	270	281	203	203	246	203	284	201	191	174	140	142	144	126	208	189	
Głębokie	295	246	225	236	329	259	250	232	142	119	108	115	108	191	151	130	
Górowo Iławeckie	87	91	100	101	222	293	146	70	105	112	128	123	212	306	212	206	
Iława	304	293	276	246	320	281	332	298	115	112	104	94	132	91	113	136	
Ketrzyn	427	257	380	380	500	540	393	362	237	187	275	276	289	381	367	272	
Lidzbark Warmiński	265	365	310	319	368	250	444	357	246	339	288	295	366	300	297	245	
Morąg	248	240	236	270	252	341	304	202	301	291	288	328	353	306	377	271	
Mragowo	318	365	276	307	432	441	428	343	144	163	126	140	126	218	246	159	
Nidzica	192	156	176	149	166	190	261	181	208	180	190	162	183	243	291	161	
Nowe Miasto	256	256	206	200	256	105	224	249	339	310	249	240	284	363	253	257	
Olsztyn p.	95	121	107	141	139	128	190	131	656	888	717	1018	1073	878	878	820	
Ostróda	259	336	439	411	410	497	340	317	285	266	348	301	301	305	349	275	
Passęk	123	125	168	165	168	165	135	163	172	183	202	236	203	179	356	138	
Pisz	279	263	263	334	377	309	325	391	142	144	144	183	194	154	133	300	
Szczytno	213	285	255	290	334	265	248	313	237	315	285	322	348	326	265	295	
Węgorzewo	160	180	158	167	206	162	230	157	140	179	140	146	198	169	150	160	
	natężenie na 1000 mieszkańców																
Województwo	8	8	8	8	10	9	9	8	7	8	8	8	9	9	9	8	
Bartoszyce	10	11	9	10	10	15	11	13	7	7	6	6	7	9	10	9	
Biskupiec	9	8	15	13	14	11	9	8	8	7	14	12	9	9	11	10	
Braniewo	11	10	11	10	10	11	14	12	7	6	7	7	7	10	9	4	
Działdowo	10	10	7	7	7	6	9	6	7	6	5	5	4	4	6	6	
Głębokie	12	10	9	9	12	10	10	9	6	5	4	5	4	8	6	5	
Górowo Iławeckie	6	6	7	7	15	19	10	5	7	7	8	8	14	20	14	13	
Iława	9	9	8	7	9	8	9	8	3	3	3	4	3	3	3	4	
Ketrzyn	13	8	12	12	15	16	12	11	7	5	8	8	8	11	11	8	
Lidzbark Warmiński	9	12	10	11	12	8	15	12	8	11	10	10	12	10	10	8	
Morąg	6	6	6	7	6	8	8	5	7	7	7	8	8	7	9	9	
Mragowo	12	13	10	11	12	12	12	13	5	6	5	5	5	8	9	7	
Nidzica	9	7	8	7	6	8	10	7	9	8	9	7	7	8	12	7	
Nowe Miasto	8	7	6	6	7	3	6	7	9	9	7	6	8	10	7	7	
Olsztyn p.	2	3	3	3	3	3	5	3	17	23	18	26	28	23	22	24	
Ostróda	6	7	10	9	10	13	9	8	6	6	8	7	8	8	9	7	
Passęk	4	4	6	6	6	6	5	6	6	6	8	8	7	6	13	4	
Pisz	10	10	10	13	15	12	13	16	5	5	5	7	8	6	5	12	
Szczytno	5	6	6	7	8	6	6	7	5	7	6	7	8	7	6	7	
Węgorzewo	8	9	7	8	10	8	11	7	7	8	7	7	10	8	7	8	

Źródło: Sprawozdania o ruchu ludności powiatowych komend MO.
Natężenie — obliczenia własne.

Równocześnie obserwujemy, że powiaty: Bartoszyce, Braniewo, Górowo Iławeckie, Giżycko, Kętrzyn, Pisz i Ostróda wykazują wyższe wskaźniki odpływu ludności wsi do miast tego samego powiatu w latach ostatniego 5-letniego Narodowego Planu Gospodarczego, co można tłumaczyć rozwojem zakładów przemysłowych w tych powiatach (garbarnia w Braniewie, Zakłady Rybne w Giżycku, zakłady „Warmia” w Kętrzynie, rozbudowa fabryki dziewiarskiej w Bartoszczach, Zakłady Sieci Rybackich w osadzie Korsze i wiele innych mniejszych zakładów przemysłu terenowego).

Obserwując natężenie odpływu ludności wsi woj. olsztyńskiego do miast, możemy stwierdzić, że w miarę, jak rosną średnie odległości od miasta Olsztyna, natężenie ucieczki ludności wiejskiej do miast innego powiatu maleje i odwrotnie. Jest to podobne zjawisko, jakie zauważył W. Winkler²⁷⁾, badając wpływ Wiednia na imigrację ludności.

Należy wnioskować, że skoro natężenie odpływu ludności wsi do innych miast rośnie wraz ze zbliżaniem się do miasta Olsztyna, to zasadniczy wpływ na to zjawisko musi mieć sam Olsztyn, mimo że termin „do miast innego powiatu” nie oznacza definitywnie, że kierunkiem odpływu jest miasto Olsztyn.

Miasta wywierają znaczny wpływ na okolicę jako ośrodki kulturalne, gospodarcze i administracyjne. Wpływ ten jest tym silniejszy, im większe jest miasto oraz im bardziej panuje nad okolicą, przez co należy rozumieć rozmiar powiązań gospodarczych i kulturalnych. Z pobieżnych obserwacji widzimy, że natężenie wielu zjawisk związanych z ośrodkiem miejskim maleje w miarę, jak oddalamy się od miasta. Przykładem powyższego może być zaopatrywanie się w artykuły przemysłowe, przyjazdy ludności wiejskiej na targi i szereg innych powiązań.

Takim dużym miastem na terenie woj. olsztyńskiego, które oddziałuje na okolicę, jest niewątpliwie Olsztyn. Nasuwa się więc pytanie, czy możemy zastanawiać się nad twierdzeniem Winklera odnoszące się do miasta Wiednia do sytuacji emigracji ze wsi do miast w województwie olsztyńskim w latach 1953—1960.

Olsztyn w okresie od 1945 roku do lat ostatnich cechuje silny rozwój ludności. W 1939 roku wg spisu z dnia 17 maja Olsztyn posiadał 46,5 tys. mieszkańców, po zakończeniu wojny stan ludności spadł o ponad 50% i wyniósł 22 tys. mieszkańców. Od tego czasu silny rozwój ludności pozwolił na przekroczenie w krótkim czasie stanu sprzed wojny i osiągnięcie w dniu 6 XII 1960 r. ponad 67 tys. ludności. Ten silny rozwój kształtował się nie tylko pod wpływem przyrostu naturalnego, ale związany był z napływem ludności z miast i wsi tak własnego województwa, jak i innych. Złożyło się na to szereg elementów, a między innymi: wyżej zorganizowane szkolnictwo niż na wsiach, lepsze warunki życia — zaopatrzenie, poziom kulturalny, szybko rosnące zapotrzebowanie na ręce do pracy.

W związku z powyższym dla rozpatrzenia tego zagadnienia ugrupujemy powiaty w zależności od odległości ich od miasta Olsztyna. W tym celu powiaty województwa olsztyńskiego podzielono na cztery grupy, uzależniając przynależność powiatu do poszczególnej grupy od jego średniej odległości od miasta wojewódzkiego, następująco:

I grupa — Olsztyn powiat; II grupa — Biskupiec, Lidzbark Warmiński, Morąg, Nidzica, Ostróda, Szczytno, Górowo Iławeckie; III grupa — Bartoszyce, Kętrzyn, Braniewo, Mrągowo, Działdowo, Nowe Miasto, Pasłęk, Iława; IV grupa — Pisz, Giżycko, Węgorzewo.

Z analizy w/w grup wysuwamy dwa wnioski:

²⁷⁾ Winkler, s. 259—276.

— wraz ze zwiększającą się odległością od miasta Olsztyna natężenie odpływu ludności maleje i różnie sła oddziaływania miast własnego powiatu na odpływ ludności wsi do miast;

— funkcja natężenia odpływu ludności ze wsi do miast ma postać zbliżona do hiperboli wklęsłej.

W celu zbadania wpływu miasta Olsztyna na emigrację ze wsi posłużymy się następującymi danymi:

a) średnią odległością powiatów wg grup wyżej podanych, a mianowicie: I grupa — 25 km; II grupa — 40 km; III grupa — 60 km; IV grupa — 90 km.

b) Przeciętnym natężeniem odpływu ludności ze wsi do miast innych powiatów w powyższych grupach dla 1955 roku, co wyraża się analogicznie w grupach następującymi wartościami: 18; 9; 6; 5.

W ten sposób poprzez uwzględnienie w analizie współczynnika natężenia osłabiamy wpływ gęstości zaludnienia na siłę przyciągania miasta. Dla wyrównania danych empirycznych metodą najmniejszych kwadratów²⁸⁾ funkcję $y = Ax^a$ przedstawiamy następująco:

$$\log y = \log A + a \log x^{29)}$$

Na tab. 10 przedstawiamy szereg wartości natężenia odpływu ludności do miast w zależności od odległości od miasta Olsztyna, którego dane empiryczne wyrównano metodą najmniejszych kwadratów²⁹⁾.

$$y = 400,863x^{-0,99896}$$

Tab. 10.

Grupa powiatów	Średnia odległość od Olsztyna w km	Przeciętne natężenie odpływu ludności na 1000 mieszkańców gromad w 1955 r.	
		empiryczne	wyrównane
I	25	18	16,1
II	40	9	10,1
III	60	6	6,7
IV	90	5	4,5

²⁸⁾ Wyrównanie danych empirycznych metodą najmniejszych kwadratów polega na wyznaczeniu takiej funkcji, ażeby suma odchyień wartości empirycznych od odpowiednich im danych tej funkcji była minimalna. Przy pomocy tej metody oczyszcza się szeregi statystyczne z błędów losowych.

²⁹⁾ Funkcja hiperboli $y = Ax^a$ przedstawiona na skali logarytmicznej ma postać równania linii prostej.

³⁰⁾ Obliczenia dokonano po rozwiązaniu układu równań:

$$\begin{aligned} 11,50522a + 6,73239b &= 6,03114 \\ 6,73239a + 4b &= 3,68663 \\ a &= -0,99896 & b &= 2,60300 \end{aligned}$$

Dane do powyższego zaczerpnięto z poniższej tabeli:

x	y	u _i	z _i	u _i ²	z _i u _i	Dane wyrównane	
						log y	y
25	18	1,39794	1,25527	1,95434	1,75479	1,20651	16,09
40	9	1,60206	0,95424	2,56660	1,52672	1,00261	10,06
60	6	1,77815	0,77815	3,16533	1,38367	0,82672	6,71
90	5	1,95424	0,69897	3,81905	1,36596	0,65080	4,47
Σ	—	6,73239	3,68663	11,50522	6,03114	—	—

Silę spadku natężenia oddaje współczynnik α przy logarytmie x . Wykres obu funkcji, tzn. na skali logarytmicznej i w układzie prostokątnym, przedstawia rys. 3 i 4. Widać wyraźnie, że natężenie odpływu ludności spada wraz ze zwiększającą się odległością powiatów od miasta Olsztyna. Jednocześnie stwierdzamy, wg krzywej wklęsłej, że natężenie maleje (rys. 3), natomiast na rys. 4 widzimy w zasadzie dobrą zgodność z prostą wyrównującą logarytmy liczb empirycznych.

Wracając do rozważań wielkości natężenia odpływu ludności do miast innego powiatu (s. 208 i następne), stwierdzamy, że po powiecie Olsztyn (obejmującym teren gromad) wyższe wskaźniki natężenia posiadają powiaty: Biskupiec, Lidzbark Warmiński, Morąg, Nidzica, Ostróda, Szczytno i Górowo Iławskie. Znajdują się one średnio w odległości 40 km od miasta Olsztyna.

Najniższe wskaźniki mają powiaty położone w stosunku do miasta Olsztyna w odległości średniej 60 km i więcej. Jest to nasza III i IV grupa powiatów wg podziału obranego na stronie 208.

4) Emigranci ze wsi województwa olsztyńskiego do miast według płci i wieku

Ważnym zagadnieniem w badaniach ruchu migracyjnego ludności obok natężenia i kierunków odpływu ze wsi jest struktura płci i wieku emigrantów. E. Rosset⁸¹⁾ poświęca w swej pracy cały rozdział, w którym uzasadnia wpływ migracji na starzenie się ludności. Między innymi pisze: „Z wędrowkami rzecz ma się podobnie jak ze zgonami: sam fakt migracji nie jeszcze nie mówi o konsekwencji, jaka zeń wynika dla struktury ludności według wieku. Decydujące znaczenie ma wiek osób migrujących. Jeżeli opuszczają pielesze rodzinne ludzie młodzi, to proces ten działa w kierunku postarzenia się ludności danego terytorium. Odwrotny jest skutek imigracji ludzi młodych: taki proces działa na strukturę ludności odmładzająco”.

Wiek emigrantów oraz płeć rzutuje nie tylko na proces starzenia się ludności badanego terytorium, rzutuje to w pewnym stopniu na wskaźniki ruchu naturalnego w mieście i zmianę struktury płci ludności miast.

Aktualnie obowiązująca sprawozdawczość statystyczna ujmuje odpływ i napływ ludności według płci i wieku. W Wojewódzkim Wydziale Statystyki sprawozdania ujmują płeć bez uwzględnienia kierunku ruchu wędrowskiego w podziale na miasto i wieś, co nie daje bliższej możliwości poznawczej, a ponadto pomija się w nich strukturę wieku. W związku z tym możliwość sprecyzowania poglądu na wiek i płeć emigrantów istnieje tylko na podstawie materiału statystycznego otrzymanego w wyniku badań prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) z jednej strony oraz porównanie tego ze strukturą płci wychodzących ze wsi do miast i ze wsi na wieś, uzyskanych ze sprawozdawczości powiatowych komend MO do Wojewódzkiego Wydziału Statystyki w Olsztynie z drugiej strony. Tabela 11 przedstawia strukturę płci emigrantów ze wsi do miast. Wynika z niej, że w emigracji o kierunku wieś — miasto istnieje nieznaczna przewaga mężczyzn nad kobietami i waha się ona w granicach od 3,6‰ do 4,4‰.

Obliczenia własne, dokonane na podstawie sprawozdań przesłanych do Woj. Wydz. Statystyki Olsztyn w relacji wieś — miasto i wieś — wieś łącznie, wskazują, że w latach 1953 — 1960 na 100 osób emigrowało ze wsi 55,7 mężczyzn i 44,3 kobiet. Podobnie kształtują się proporcja w badanych wsiach, a mianowicie na 100 osób wychodzących ze wsi do miast województwa odpłynęło 56,4 mężczyzn i 43,6 kobiet.

⁸¹⁾ Rosset, s. 545.

Tab. 11. Struktura płci emigrantów ze wsi do miast woj. olsztyńskiego (w %)

Lata	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
1955	100	51,8	48,2
1956	100	52,2	47,8
1957	100	52,2	47,8

Zródło: *Zmiana miejsc zamieszkania, GUS, Warszawa 1959.*

Należy wziąć pod uwagę, że GUS dokonał obliczeń metodą reprezentacyjną z nieznanym nam bliżej błędem. Natomiast dane z biur ewidencji ludności ujmują ruch migracyjny, jak już wyżej wspomniano, w dwu kierunkach: wieś — miasto i wieś — wieś. W związku z tym należy się liczyć ze zniekształceniem obrazu struktury emigrantów według płci. Wydaje się, że nie popełnimy błędów, jeśli przyjmijemy tezę, że w odpływie ludności ze wsi województwa olsztyńskiego do miast przeważają mężczyźni w stosunku do kobiet o około 8%.

W celu zbadania wieku ludności odpływającej ze wsi do miast przedstawimy wyniki badania ośmiu wsi, o których na wstępie podano. Tabela 12 ujmuje emigrantów ze wsi do miast wg grup wieku znajdujących się w badanej próbie.

Tab. 12. Struktura wieku emigrantów ze wsi woj. olsztyńskiego do miast w latach 1953—1960

Grupa wieku	Razem		Kobiety		Mężczyźni	
	osób	%	osób	%	osób	%
Ogółem	142	100	62	100	80	100
10—14	4	2,8	4	6,4	0	0
15—19	28	19,7	17	27,4	11	13,8
20—24	71	50,0	28	45,1	43	53,7
25—29	32	22,5	11	17,9	21	26,2
30—34	7	5,0	2	3,2	5	6,3

Zródło: *Badanie ankietowe IER 1960.*

Ponieważ ankieta jest zbyt mało reprezentacyjna, nie można wysuwać wniosków na podstawie tabeli 12 o proporcjach w strukturze wieku emigrantów wychodzących ze wsi. Niemniej szacunek średniego wieku mężczyzn i kobiet może być prawdopodobny. Nie chodzi jednak tutaj tyle o wartości omawianej cechy, ile o wykazanie tendencji, jaka występuje w województwie olsztyńskim.

Z powyższej tabeli widzimy, że połowę emigrantów ze wsi woj. olsztyńskiego do miast stanowi grupa wieku 20—24 lata. Szacunek średniej wieku dla populacji generalnej na podstawie próby przy prawdopodobieństwie $p = 0,95$ wynosi:

- dla kobiet 22,8 lat, przy przedziale ufności³²⁾ (21,8—23,8),
- dla mężczyzn 23,25 lat, przy przedziale ufności (22,4—24,1).

³²⁾ Przedział ufności obliczamy w celu uzyskania oceny dokładności, z jaką parametr wyliczony z próby (estymator) przedstawia wartość dla populacji generalnej.

Z powyższego wynika, że średnia wieku kobiet jest niższa od średniej wieku mężczyzn. Wydaje się, że jedną z przyczyn powyższego jest niższy wiek kobiet wchodzących w związki małżeńskie. Powiązania emigranta ze wsią rodzinną są, wydaje się, tak mocne, że przejawiają się również w łączeniu się w związki małżeńskie osób z tych samych wsi. Kobieta emigruje za mężczyzną w wieku niższym od tego ostatniego.

Wydaje się, że przy odpowiednich materiałach statystycznych można by powyższe uzasadnić. Autor nie dysponował jednak takim materiałem.

Na podstawie tab. 12 można stwierdzić, że ponad 90% emigrantów ze wsi do miast w woj. olsztyńskim stanowi grupa w wieku 15—29 lat. Są to ludzie młodzi, podatni do asymilacji w mieście, szukający nowego zawodu poprzez szkoły, a nierzadko, łączący pracę z nauką w celu uzyskania wyższych kwalifikacji.

5) *Odpyływ emigrantów ze wsi do miast wg zawodów wykonywanych w mieście*

Istotną rzeczą jest znajomość zawodów, do jakich trafiają lub obierają sobie emigrujący ze wsi. Łączy się to bowiem z planowaniem zatrudnienia i tworzeniem stanowisk pracy.

Ludność emigrująca ze wsi do miast w perspektywie swego życia widzi przez emigrację możliwość awansu społecznego. Drogi do niego w dobie uprzemysłowienia kraju są otwarte szczególnie dla młodzieży, która potrafi stosunkowo szybko zdobyć kwalifikacje i przystosować się do warunków życia w nowym środowisku w mieście.

Do tab. 13 można mieć zastrzeżenie podobnej natury, jak podano przy tab. 12. Dostępne autorowi publikacje³³⁾ wykazują jednak, podobnie jak tab. 13, że zasadniczą drogą do awansu społecznego są instytucje państwowe, a mianowicie: administracja, wojsko, milicja (dla mężczyzn) i oświata oraz służba zdrowia dla kobiet. Nim przystąpimy do analizy obieranego zawodu przez emigrantów ze wsi województwa olsztyńskiego do miast, należy wyjaśnić kilka pozycji tabeli 13. Pod pojęciem „robotnicy wykwalifikowani” ujęto sumarycznie takie zawody, jak: szewc, ślusarz, cieśla, to znaczy takie zawody, do których uprzednio należy zdobyć kwalifikacje. W badanych wsiach stanowi to 15,5%

Tab. 13. Emigranci ze wsi woj. olsztyńskiego do miast według wykonywanych zawodów w mieście w latach 1953—1960

Nazwa zawodu	Liczba zbadanych	%
O g ó ł e m	142	100,0
w tym: pracownicy adm. publ.	18	12,7
wojsko i milicja	10	7,0
kolejarze	7	4,9
kierownicy	5	3,5
pracownicy handlu	5	3,5
nauczyciele	4	2,8
robotnicy wykwalifikowani	22	15,5
robotnicy niewykwalifikowani	24	16,9
uczniowie szkół	7	4,9
pozostali	40	28,3

Zródło: Badanie ankietowe IER 1960.

³³⁾ Pohoski, s. 34.

emigrantów. „Pozostali” jest to pozycja, w której ujęto kobiety zajmujące się gospodarstwem domowym i nie pracujące zawodowo.

Tabela 13 wskazuje, że pokaźny odsetek poza robotnikami wykwalifikowanymi stanowią pracownicy administracji publicznej (12,7%), wojsko i milicja (7,0%). W transporcie pracuje ponad 8% emigrantów. Stosunkowo mały procent stanowią pracownicy handlu i nauczyciele.

Nasuwa się stąd wniosek, że duży odsetek ludności emigrującej ze wsi do miast trafia do zawodów nie wymagających specjalizacji i szczególnego przygotowania fachowego. Jest to zrozumiałe, jeśli weźmiemy pod uwagę, że ludność odpływająca ze wsi do miast nie ma możliwości uzyskania zawodu w miejscowości rodzinnej. Najpierw musi opuścić wieś, by trafić do szkół lub uzyskać pracę niewykwalifikowanego robotnika, dopiero następnie stara się o wyuczenie zawodu i zdobycie awansu społecznego.

Nie jest wiadome, czy grupa robotników fizycznych niewykwalifikowanych szkoli się w jakimś zawodzie i po jakim czasie uzyskuje kwalifikacje zawodowe. Autor nie miał możliwości zbadania powyższego i aczkolwiek problem ten jest ciekawy, nic nie można na ten temat powiedzieć bez oparcia się o odpowiedni materiał statystyczny.

6) Czynniki wpływające na emigrację ludności ze wsi woj. olsztyńskiego do miast

Ażeby wyodrębnić poszczególne czynniki mające znaczenie dla odpływu ludności ze wsi do miast woj. olsztyńskiego w latach 1953 — 1960, należałoby rozpatrzyć niektóre zagadnienia natury ekonomicznej i demograficznej. O czynniku geograficznym, o którym na wstępie wspomniano, można już w tej chwili powiedzieć, że z uwagi na brak zasadniczych różnic klimatycznych, pomimo zróżnicowania glebowego, nie odgrywał on roli decydującej w ruchu ludności ze wsi do miasta.

Wobec powyższego zajmiemy się czynnikiem ekonomicznym i demograficznym. O obu czynnikach będziemy mogli powiedzieć, jeśli rozpatrzmy następujące zagadnienia:

— czy emigracja ludności ze wsi jest następstwem chęci odciążenia rodziny od obowiązku utrzymania lub, czy ludność odchodzi ze wsi dla poprawienia sobie egzystencji w wypadku uzyskiwania w mieście wyższych dochodów;

— czy zachodzi prawidłowość demograficzna odpływu ludności z terenów o wyższym przyroście naturalnym na tereny mniejszego przyrostu naturalnego;

— czy ewentualnie możliwość uzyskania awansu społecznego wg pojęcia ludności wsi, atrakcyjność ośrodków miejskich, przejawiająca się w wyższym poziomie kulturalnym, jest tym bodźcem, który pcha ludność wiejską do miast.

Ażeby odpowiedzieć na powyższe pytania, musimy przeprowadzić odpowiednią analizę. Odpowiedź na pierwsze pytanie znajdziemy po przeanalizowaniu struktury rodzin, gospodarstw i poziomu dochodów ludności wsi, „przy czym to ostatnie porównamy z dochodami ludności w tych zawodach, gdzie stosunkowo często trafiają emigranci ze wsi.

Tabela 14 pokazuje strukturę emigrantów według wielkości rodzin. Uwagi podane przy poprzednich tabelach, opartych na badaniu ankietowym IER, stosuje się w zupełności do poniższej tabeli.

Tab. 14. Struktura emigrantów ze wsi do miast według wielkości rodzin woj. olsztyńskiego w latach 1953—1960

Liczba osób w rodzinie	Liczba badanych	%
Ogółem	142	100
1	5	3,5
2	23	16,2
3	28	19,7
4	38	26,7
5	23	16,2
6	12	8,5
7	6	4,2
8	7	5,0

Źródło: *Badania ankietowe IER 1960 r.*

Szacunek średniej wielkości liczby osób w rodzinie w populacji generalnej emigrujących ze wsi do miast wyraża się liczbą 4,03 osób. Przedział ufności przy prawdopodobieństwie 0,95 wynosi (3,76, 4,30). Tabela 14 wskazuje, że największy odsetek (66,1%) stanowią emigranci wychodzący z mało licznych rodzin. Wskazywałoby to, że częściej zachodzą wypadki wyjścia ze wsi do miast z rodzin małych aniżeli z rodzin dużych. Wyjaśnienie tego wykracza poza ramy pracy. Wydaje się, że po odpowiednich badaniach socjolog mógłby ten problem rozwiązać. Podobnie przedstawia się struktura emigrantów według wielkości gospodarstw, która wskazuje, że większość emigrantów wychodzi z gospodarstw średnich o powierzchni 7—10 ha.

Tab. 15. Struktura emigrantów ze wsi woj. olsztyńskiego do miast wg wielkości gospodarstw w latach 1953—1960

Wyszczególnienie	Ogółem	Wielkość gospodarstw w ha					
		0—1	1—5	5—7	7—10	10—15	15—20
Osób	142	7	15	19	47	40	14
%	100	5,0	10,5	13,4	32,9	28,2	10,0

Źródło: *Badanie ankietowe IER 1960.*

Wielkość średniego gospodarstwa, szacowana dla populacji generalnej, wynosi 9,2 ha, zajmując przedział ufności (8,47, 9,93) przy prawdopodobieństwie 0,95.

Rocznik Statystyczny GUS 1959 (s. 186—187) podaje następującą strukturę gospodarstw rolnych wg wielkości dla woj. olsztyńskiego:

wielkość gosp. w ha	Il. gosp. w tys.	%
do 5	34,9	34,5
5—7	6,8	6,7
7—10	22,4	22,2
10—14	24,1	23,9
14—20	9,5	9,4
20 i w.	3,3	3,3
Ogółem:	101,0	100,0

Z powyższego widzimy, że większość gospodarstw w województwie — to gospodarstwa do 10 ha, a więc ludność emigruje z typowych gospodarstw

dla województwa. Analiza obu tablic (14 i 15) prowadzi do wniosku, że emigracja raczej nie jest spowodowana chęcią odciążenia rodziny, gdyż:

— większość emigrantów wychodziłaby z rodzin wielkich liczhowo,
 — większość emigrantów opuszczałaby gospodarstwa małe, które z natury rzeczy mają mniejsze dochody,

— zapotrzebowanie na siłę roboczą w rolnictwie kształtuje się między innymi na podstawie wielkości gospodarstw. Wyklucza to niemożliwość zatrudnienia siły roboczej w gospodarstwie o powierzchni średniego gospodarstwa 9,2 ha w rodzinie składającej się do 4 osób.

Pewnym uzasadnieniem tego zjawiska może być to, że w woj. olsztyńskim więcej jest podupadłych ekonomicznie gospodarstw dużych aniżeli małych.

W tym miejscu zapoznajmy się ze strukturą dochodów ludności wiejskiej woj. olsztyńskiego, by porównać ją z dochodami ludności miast w niektórych zawodach. Chodzi o wyjaśnienie, czy dochody ludności miast w tym okresie były wyższe od dochodów ludności wsi, co rzutowałoby w pewien sposób na wyjaśnienie przyczyn emigracji ludności ze wsi do miast — bodziec ekonomiczny.

W tym celu przeanalizujemy dane o przychodach i rozchodach gospodarstw objętych rachunkowością rolną przez IER. Należy na wstępie podkreślić, że gospodarstwa prowadzące ksiąжки rachunkowości rolnej są na ogół na wyższym poziomie niż przeciętne gospodarstwa chłopskie. Dane, którymi się posłużyłem, oparto na badaniach około 1100 gospodarstw w całej Polsce, w tym i w woj. olsztyńskim. Obliczono je jako średnie ważone przez ogólną liczbę gospodarstw rolnych dla danego województwa. Wyższe plony, większe nasilenie liczby inwentarza żywego na 100 ha użytków rolnych itp. powoduje, że dane są na ogół wyższe od przeciętnych. Niemniej rzucają one światło na ocenę dochodowości wsi olsztyńskiej. Ponieważ w roku 1945/55 nie objęto badaniem woj. olsztyńskiego, posłużono się danymi dla tego roku, przyjmując wskaźniki województw zielonogórskiego i wrocławskiego, ponieważ w innych latach dane tych województw i woj. olsztyńskiego są bardzo zbliżone do siebie.

Niektóre dane, charakteryzujące badane gospodarstwa woj. olsztyńskiego, przedstawia poniższy szereg:

Wyszczególnienie	L a t a			
	1954/55 c)	1957/58	1958/59	1959/60
Przeciętna wielkość zbadanych gospodarstw w ha	7,57	9,90	10,82	9,88
Przeciętna liczba osób w rodzinie	·	5,56	5,51	5,55
Osobisty dochód a) i gospodarstwa w tys. zł.	31,0	34,8	37,7	39,0
Osobisty dochód b) na 1 członka rodziny w zł.	·	6264	6832	7876
Wartość spożycia ogółem na 1 gospodarstwo w zł.	28065	29782	35171	34916
Wartość spożycia ogółem na 1 członka rodziny w zł.	5997	5582	5906	6304

a) dochód czysty z gospodarstwa oraz dochody spoza gospodarstwa.

b) płace, naturalia, wyżywienie.

c) dla woj. zielonogórskiego i wrocławskiego.

Źródło: *Rocznik Statystyczny GUS*, 1957, s. 133—136, 1959, s. 190—194, 1960, s. 212—217, 1961, s. 195—199.

Z powyższego widzimy, że przeciętna wielkość gospodarstw jest zbliżona do podanej na s. 214, a różnica istnieje dla wielkości rodzin. Wydaje się, że nie popełnimy większego błędu, jeśli uznamy powyższe za nieistotne dla naszej analizy. Tak jedne, jak i drugie dane nie stanowią reprezentacji dla całego województwa, raczej rzutują na tendencje, jakie wyłaniają się w procesie migracyjnym ludności.

Tab. 16. Przychody i rozchody pieniężne w gospodarstwach indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną (na 1 gospodarstwo w tys. zł)

Wyszczególnienie	L a t a			
	1954/55 a)	1957/58	1958/59	1959/60 b)
Stan kasy na początku	.	2,4	2,8	3,8
Przychody ogółem	28,4	37,0	40,8	46,1
Przychody z produkcji towarowej	23,1	29,3	33,5	38,0
w tym: roślinnej	6,8	6,9	6,2	10,7
zwierzęcej	16,3	22,4	27,3	27,3
Inne przychody	5,3	7,7	7,3	8,1
Rozchody ogółem	27,5	36,0	38,0	44,6
Spożycie	13,7	16,5	16,0	17,0
Wiana i dary	0,5	0,2	0,3	0,8
Nakłady na produkcję	5,4	6,1	6,0	9,8
Wpłaty do budżetu państwa	3,1	3,6	3,6	4,4
Splata kredytów	1,0	2,1	2,0	4,0
Udzielony kredyt	.	0,1	0,2	0,6
Inwestycje	3,8	4,5	4,8	5,0
Kupno inwentarza żywego	.	3,1	3,6	2,8
Dokupno innych art. roln.	.	0,1	0,1	0,1
Inne rozchody	0,0	0,2	0,0	0,1
Stan kasy na końcu	.	3,4	5,6	5,3

a) dane dla woj. zielonogórskiego i wrocławskiego.

b) ponieważ w *Roczniku Statystycznym GUS 1961* nie podano danych dla woj. olsztyńskiego, przyjęto średnie wg wielkości ha.

Źródło: *Rocznik Statystyczny GUS, 1957, s. 134, 1959, s. 193, 1960, s. 216, 1961, s. 198.*

Jeżeli dochód ogółem pomniejszy, o: a) wydatki produkcyjne, jak: zakup nawozów, pasz, środki chemiczne, ziarno siewne itp.; b) nakłady na inwestycje; c) podatki, ubezpieczenia; d) splatę innych zobowiązań — wyniknie stąd, że dochód „konsumpcyjny” będzie kształtował się następująco:

L a t a	Rocznie	Miesięcznie
1954/55	13,7 tys. złotych	1,14 tys. złotych
1957/58	20,1 tys. złotych	1,68 tys. złotych
1958/59	21,9 tys. złotych	1,83 tys. złotych
1959/60	22,5 tys. złotych	1,88 tys. złotych

Źródło: *Obliczenia własne.*

Zakładając, że dane dla wsi pochodzą z gospodarstw dobrze prosperujących, a więc dla przeciętnej będą nieco zawyżone, że rodziny na wsi liczebnie są większe niż w miastach, staje się oczywiste, że różnice w dochodach ludności występują na korzyść ludności miast (tab. 17). Z powyższego wynika, że istnieje istotna przesłanka natury ekonomicznej za odchodzeniem ludności ze wsi do miast w celu zwolnienia pozostałej rodziny na wsi od obowiązku utrzymania.

Tab. 17. Średnie miesięczne płace w niektórych działach zatrudnienia
w latach 1956—1959 w złotych

Wyszczególnienie	L a t a			
	1956	1957	1958	1959
Przemysł spożywczy (ogółem)	1042	1270	1340	1393
Budownictwo (robotnicy)	1316	1460	1660	1762
Transport i łączność (ogółem)	2081 a)	.	1476	1548
Handel (ogółem)	900 a)	.	1240	1331
Gospodarka komunalna i mieszkaniowa	973 a)	.	1442	1539

a) dla 1955 roku.

Źródło: *Rocznik Statystyczny GUS 1960 r.*

Przejdźmy z kolei do analizy powiązań pomiędzy odpływem ludności ze wsi a przyrostem naturalnym. Należy na wstępie zaznaczyć, że takie badania powinny być prowadzone w oparciu o materiał statystyczny przyrostu naturalnego z okresu poprzedzającego okres badania ruchów wędrowniczych co najmniej o 15 lat. Tłumaczy się to tym, że po 15 latach młody człowiek wchodzi w wiek produkcyjny i wtedy jego osoba wpływa na problematykę podaży siły roboczej. W sytuacji woj. olsztyńskiego taka analiza jest obecnie niewykonalna, ponieważ brak jest danych o przyroście naturalnym w województwie w pierwszych latach po wojnie. Dlatego zachodzi konieczność porównywania tych danych z latami analogicznymi. Na usprawiedliwienie powyższego może być to, że na wsi dzieci w wieku 7 lat już poważnie pomagają w gospodarce i często zastępują ludzi dorosłych. Tym samym stwarza się potencjalna możliwość odpływu starszego rodzeństwa do miast. Można by nawet zaryzykować tezę, że ta młodzież w wieku przedprodukcyjnym jak gdyby „spycha” swoje starsze rodzeństwo do miast.

Przyrost naturalny jest różnicą między urodzeniami a zgonami na 1000 mieszkańców i w województwie olsztyńskim kształtował się następująco:

Tab. 18. Przyrost naturalny woj. olsztyńskiego w latach 1953—1960

Wyszczególnienie	L a t a							
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
miasta	28,8	27,7	29,6	27,2	25,6	23,9	22,1	19,7
wieś	26,2	25,8	28,4	29,1	28,7	28,4	27,4	25,9
w s k a ź n i k w z r o s t u a) 1953 = 100								
miasta	100	96	101	94	88	83	76	69
wieś	100	98	108	111	109	108	105	99

a) Obliczenia własne.

Źródło: *Rocznik Statystyczny woj. olsztyńskiego 1961.*

Jak widać z tabeli 18, w okresie do 1955 roku przyrost naturalny wsi jest niższy od przyrostu naturalnego miast w analogicznym okresie i ma tendencję wzrostu. W 1956 roku osiąga swoje maksimum i jednocześnie przewyższa przyrost naturalny ludności miast. Od tego roku stale jest wyższy od przyrostu naturalnego ludności miast mimo systematycznego powolnego spadku jako

konsekwencji, między innymi, polityki propagowania świadomego macierzyństwa. Przyrost naturalny miast wykazuje ogólny spadek w latach 1953 — 1960, osiągając dla ostatniego roku wskaźnik 19,7.

W tym samym okresie ruch wędrowniczy ze wsi do miast wskazuje, mimo wyraźnego wzrostu w liczbach absolutnych saldo zerowe, od 1957 roku, a szczególnie w latach 1958 — 1960 saldo ujemne, co świadczy o absolutnym odpływie ludności ze wsi. Rozpatrując we wspomnianym czasie — lata 1958 do 1960 — odpływ ludności wsi do miast, znajdujemy w tym okresie najwyższe natężenie i najwyższe wartości absolutne odpływu. Wskazywałoby to na powiązanie i zależność między odpływem ludności ze wsi do miast a przyrostem naturalnym ludności miast. Zwraca to naszą myśl ku temu, z czym dzisiejsza demografia łączy kierunki migracji, a mianowicie, ku stosunkom przyrostu naturalnego na różnych terenach.

Tabela 19 podaje liczby przyrostu naturalnego miast i natężenia odpływu ludności wsi do miast wyrównane metodą najmniejszych kwadratów przy równaniach:

$$Y = 16,393 - 0,2989 x \quad r_{xy} = - 0,9261$$

$$X = 50,81 - 2,896 y$$

Związek korelacyjny spadku przyrostu naturalnego miast i odpływu ludności ze wsi do miast wykazuje współzależność wysokiego stopnia. Na związek ten i ścisłą współzależność wskazuje współczynnik korelacji relatywnie bardzo wysoki. Tłumaczy to ścisłe powiązanie jednego zjawiska z drugim.

Tab. 19.

L a t a	Liczby empiryczne		Liczby wyrównane	
	Przyrost naturalny miast x	Natężenie odpływu do miast y	X	Y
1954	28,2	7,8	28,43	7,96
1955	27,7	8	27,86	8,11
1956	27,4	8,5	26,42	8,20
1957	25,6	8,8	25,56	8,74
1958	23,8	9,2	24,42	9,28

Współczynnik korelacji $-1 < r < 0$ wskazuje, że wraz ze spadkiem przyrostu naturalnego w miastach rośnie natężenie odpływu ludności ze wsi do miast. Środek ciężkości populacji wyznaczają średnie przyrostu naturalnego i natężenia odpływu ze wsi do miast (26,54 i 8,46) (rys. 1, s. 219).

Przytoczymy jeszcze badanie współzależności między natężeniem odpływu ludności ze wsi a jej przyrostem naturalnym.

Tab. 20.

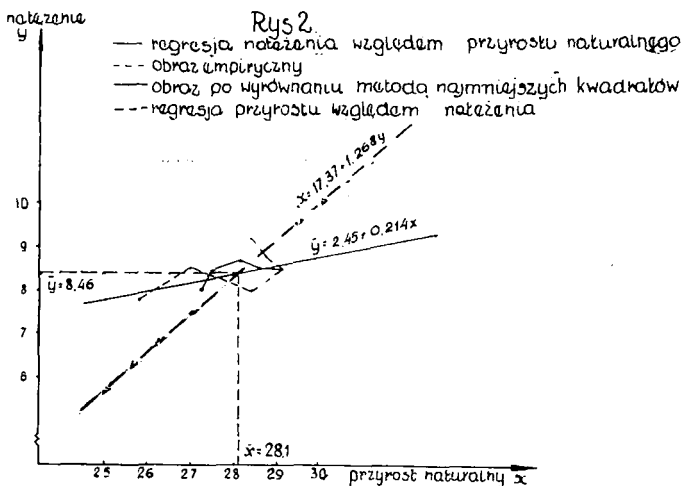
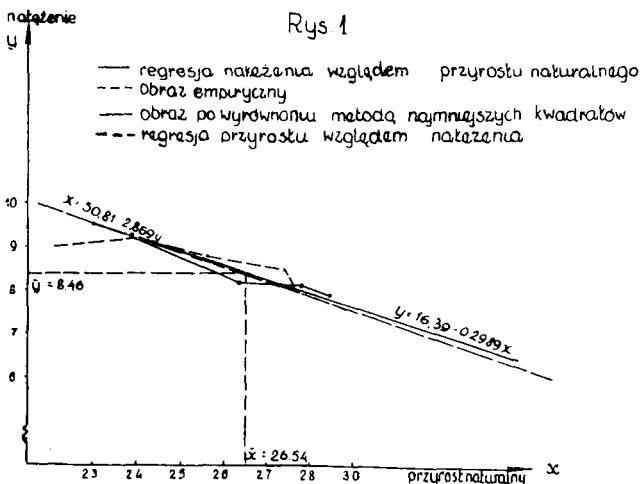
L a t a	Liczby empiryczne		Liczby wyrównane	
	Przyrost naturalny wsi x	Natężenie odpływu do miast y	X	Y
1954	25,8	7,8	27,3	7,97
1955	28,4	8	27,5	8,52
1956	29,1	8,5	28,1	8,68
1957	28,7	8,8	28,5	8,59
1958	28,4	9,2	29,0	8,52

Liczby wyrównano metodą najmniejszych kwadratów:

$$Y = 2,45 + 0,214 x \quad r_{XY} = 0,521$$

$$X = 17,37 + 1,268 y$$

Wraz ze wzrostem przyrostu naturalnego wsi rośnie natężenie odpływu ludności ze wsi. Środek ciężkości populacji wyznaczają średnie przyrostu naturalnego wsi 28,1 i natężenia odpływu ze wsi 8,46 (rys. 2). Współczynnik korelacji, aczkolwiek nie jest relatywnie mały, wskazuje na słabsze powiązanie przyrostu naturalnego wsi z natężeniem emigracji ze wsi do miast w porównaniu ze współzależnościami w analizie poprzedniej.

Rys. 1 i 2 wskazuje wyraźnie, że punkty empiryczne są bardzo zbliżone do linii regresji, natomiast na rys. 2 widać już mniejszą więź między punktami empirycznymi a liniami regresji. O powyższym świadczy również miara rozproszenia punktów wokół linii regresji, tzw. wariancja resztkowa³⁴⁾, która w pierwszym wypadku wynosi 0,14, a w drugim — 0,84.

Wydaje się, że w tym miejscu należałoby wrócić do zagadnienia współzależności wielkości natężenia i odległości od miasta Olsztyna, gdzie wykażemy, jak wpływał czynnik demograficzny na siłę przyciągania ludności ze wsi przez miasto Olsztyn. W poprzedniej analizie nie braliśmy pod uwagę czynnika demograficznego, o którego istnieniu przekonaaliśmy się wyżej, a który, jak się dowiemy, podwyższa wskaźnik oddziaływania miasta Olsztyna na odpływ ludności w zależności od odległości do miasta.

Zakładając przyjęte uprzednio odległości dla grup powiatów, przyjmiemy natężenie odpływu ludności dla 1959 roku, w którym czynnik demograficzny już oddziaływał, następujące: 22; 10; 8; 6.

W wyniku obliczeń³⁵⁾ otrzymujemy następujący szereg dla emigracji ludności wsi do miast innego powiatu w zależności od odległości od miasta Olsztyna, który podaje tabela 21.

Tab. 21.

Grupa powiatów	Średnia odległość od Olsztyna w km	Przeciętne natężenie odpływu ludności gromad na 1000 mieszkańców	
		empiryczne	wyrównane
I	25	22	19,0
II	40	10	12,1
III	60	8	8,2
IV	90	6	5,6

Natężenie wyrównano metodą najmniejszych kwadratów

$$y = 418,55x - 0.16698$$

Wykres funkcji w układzie prostokątnym i w układzie logarytmicznym przedstawia rys. 3 i 4.

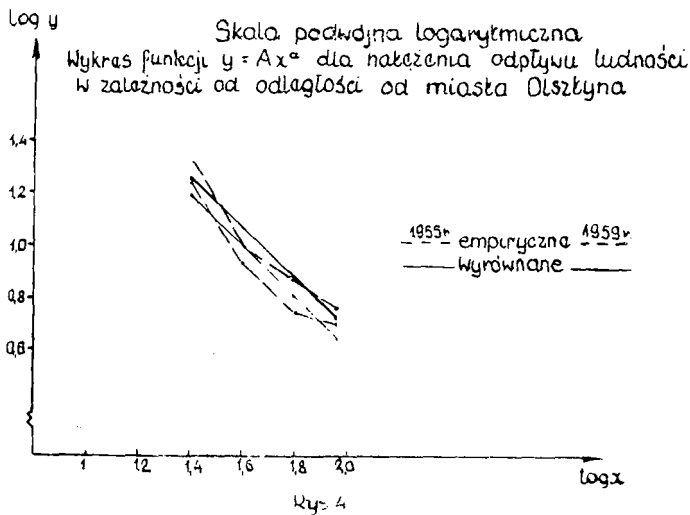
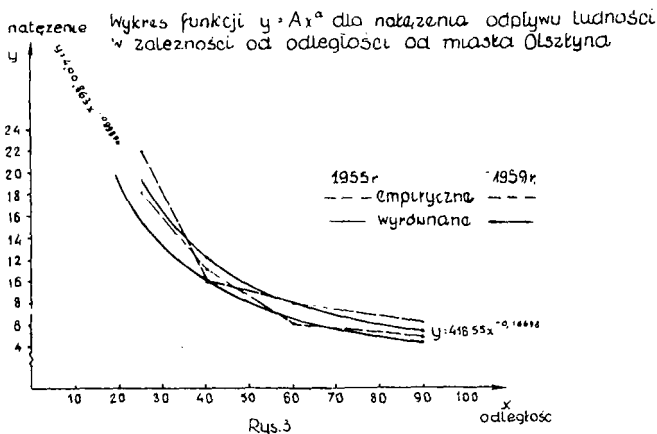
³⁴⁾ Zdzisław Hellwig, *Regresja liniowa i jej zastosowanie w ekonomii*, Warszawa 1960, s. 41—44.

³⁵⁾ Obliczenia dokonano po rozwiązaniu układu równań:

$$\begin{aligned} 11,50522a + 6,73239b &= 6,60520 \\ 6,73239a + 4b &= 4,02366 \\ a &= -0,96004 \quad b = 2,62175 \end{aligned}$$

Dane do powyższego z poniższej tabeli:

y	x	u _i	z _i	u _i ²	z _i u _i	Dane wyrównane	
						log y	y
25	22	1,39794	1,34242	1,95424	1,87662	1,27967	19,04
40	10	1,60206	1,00000	2,56660	1,60206	1,08371	12,13
60	8	1,77815	0,90309	3,16533	1,60583	0,91465	8,21
90	6	1,95424	0,77815	3,81905	1,52069	0,74560	5,56
Σ	—	6,73239	4,02366	11,50522	6,60520	—	—

Wyraźnie widzimy na rys. 3 i 4, że natężenie odpływu ludności ze wsi do miast spada wraz ze zwiększającą się odległością powiatów od miasta Olsztyna, a przebieg funkcji w układzie prostokątnym ma również kształt krzywej wklęsłej.

Podobnie jak dla 1955 roku widzimy dobrą zgodność między punktami empirycznymi wyrównanymi dla 1959 roku. Różnicę dostrzega się we współczynniku a przy $\log x$. Jest on mniejszy ($-0,99896$) dla 1955 roku, kiedy czynnik demograficzny nie oddziaływał, a przynajmniej nie miał istotnego wpływu na natężenie emigracji ze wsi do miast, natomiast relatywnie jest

wyższy (— 0,16698), kiedy możemy przyjąć działanie czynnika demograficznego. Wzrost różnicy między wskaźnikami przyrostu naturalnego miast i wsi z — 1,2 w 1955 roku do + 5,3 w 1959 roku na korzyść wsi spowodował wzrost współczynnika siły przyciągania miasta o 0,82988. Jest to miara, jak wpływał czynnik demograficzny na natężenie emigracji.

Na podstawie powyższego możemy wnioskować, że czynnik demograficzny posiada w badanym roku wpływ na emigrację ludności gromad do miast innych powiatów. Wydaje się, że można to również uogólnić dla tych lat, kiedy przyrost naturalny wsi przekroczył wskaźnik przyrostu naturalnego miast, tzn. dla lat 1956 do 1960. Jednocześnie powyższe obala przypuszczenie o wpływie gęstości zaludnienia powiatów na emigrację ze wsi, ponieważ w badaniu przyjęliśmy wskaźnik natężenia, a więc wyeliminowaliśmy całkowicie wpływ gęstości zaludnienia. Poza tym gęstość zaludnienia wypływa z dwu rodzaju ruchów ludności: naturalnego i migracyjnego. A więc musimy brać pod uwagę elementy pierwotne, a nie wtórne. Poprzednio wskazano (s. 192), że czynnik demograficzny może „spychać” ludność ze wsi do miast. Należy w tym miejscu podkreślić jeszcze inne przyczyny, dla których bliskość miasta Olsztyna wywołuje większe natężenie emigracji w stosunku do peryferyjnych powiatów województwa. Olsztyn jest nie tylko administracyjnym centrum województwa. Bliskość szkół wyżej zorganizowanych, lepsze warunki życia w mieście, wyższy poziom kultury, a kiedyś łatwość zdobycia mieszkania, przy jednoczesnym szybkim wroście miejsc pracy — to chyba zasadnicze przyczyny większego natężenia odpływu ze wsi w powiatach położonych bliżej Olsztyna.

Reasumując można powiedzieć, że:

a) odpada działanie czynnika geograficznego na emigrację ludności ze wsi do miast w woj. olsztyńskim,

b) czynnik ekonomiczny oddziałuje, jeżeli patrzymy na to od strony dochodów ludności wiejskiej i miejskiej, których porównanie wypada korzystnie dla ludności miast.

Czy rzeczywiście jednak ludność emigrująca ze wsi jest spychana przez pozostałą?

Ażeby na to pytanie odpowiedzieć, należałoby wpiersz sięgnąć do badań socjologów oraz zwrócić uwagę na pewne przeobrażenia, jakie dokonały się w psychice ludności wiejskiej w okresie po drugiej wojnie światowej. Poprzednio podaliśmy, że wieś opuszcza zasadniczo młodzież, która weszła w wiek produkcyjny. Sprawę młodzieży wiejskiej naświetla autorka artykułu *Rolnik zamiast chłopca* (Polityka, nr 15 z dnia 15 IV 1961 r.). Wydaje się, że można jedną tezę z tego artykułu postawić do młodzieży wsi olsztyńskiej.

„W poglądach młodzieży ziemia, jako podstawa pewności życiowej i stabilizacji, uległa i ulega dewaluacji”³⁶⁾. Wydaje się, że jest to stwierdzenie utraty atrakcyjności zawodu rolnika wśród młodzieży wiejskiej.

Alfred Sauvy w *Theorie Generale de la Population*³⁷⁾ pisze ...”Migracja zawodowa, szczególnie zaś odchodzenie od zawodów rolniczych, jest dopełnieniem logicznym postępu technicznego”.

Zachodzi tu związek pomiędzy industrializacją a mechanizacją w naszym rolnictwie, co stwarza przesłanki odpływu części zbędnej siły roboczej ze wsi, którą może zastąpić maszyna.

Miasto swoim poziomem kulturalnym, gospodarczym i technicznym, a więc życie w nim, działa jak magnes na młodzież wsi, która pragnie wyrównać swoje braki wywołane na ogół zacofaniem dawnej sytuacji wsi.

³⁶⁾ Eugenia Jagiełło-Łysio wa, *Rolnik zamiast chłopca*, Polityka, nr 15 z dnia 15 IV 1961.

³⁷⁾ Przytoczono za P o h o s k i m, s. 35.

Rozwój i rozbudowa miast oraz rozwój przemysłu w mieście, tworzący możliwość zdobycia pracy i zawodu, dopinguje młodzież do opuszczania wsi.

Ankieta prowadzona z inicjatywy Zarządu Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej w Olsztynie³⁸⁾ wykazuje, że tylko 36,4% ankietowanych chce pozostać w zawodzie rolniczym, 54,8% na pytanie: „Czy ma zamiar pozostać na wsi” — odpowiedziało „nie”. Ogromna większość chce dalej kształcić się bądź to w szkołach ogólnokształcących, bądź też w szkołach zawodowych. Na pytanie: „kto powinien objąć gospodarstwo” — 30,4% ankietowanych odpowiedziało, że oni sami, a pozostali wskazywali na rodzeństwo. Wydaje się, że rodzeństwo wskazywałoby prawdopodobnie ankietowanych. Wypowiedzi te świadczą dobitnie, jak kształtuje się sprawa wyboru zawodu (rolnik czy każdy inny) wśród młodzieży wiejskiej, a z tego wynika problem pozostania na wsi czy emigracja do miasta.

Miasto daje możliwość dalszego zdobywania wiedzy, zdobycia zawodu i awansu społecznego, korzystania z urządzeń kulturalnych i technicznych. Praca w mieście jest ograniczona ustawowym czasem pracy, wieś natomiast nie może ograniczyć się do czasu ustawowego.

To wszystko widzi młodzież wsi, której kontakty z miastem zacieśniły się w drodze współpracy miasta ze wsią. Miasto przyciąga nie tylko urokiem światła w nocy, ale nowoczesnym życiem. Tak więc różnice w społeczno-kulturalnym i ekonomicznym poziomie życia w mieście i na wsi wydają się być jednym z zasadniczych powodów odpływu ludności wsi do miast w województwie olsztyńskim.

Z A K O Ń C Z E N I E

Napływ ludności na wieś olsztyńską kształtował się pod wpływem akcji osiedleńczej, akcji przesiedleńczej tzw. „W” i akcji repatriacyjnej. Obok powyższej część ludności napływała szukając na terenie woj. olsztyńskiego lepszych warunków materialnych, pozostawiając często małe, karłowate gospodarstwa na terenach innych województw. Na terenie woj. olsztyńskiego otrzymywała gospodarstwo większe, często z nieruchomością w dobrym stanie, z reguły w lepszym od pozostawionego.

Akcja osiedleńcza prowadzona była w pierwszych latach po wojnie i latach pięćdziesiątych. Równoległe z ogromną masą ludności osiedlającej się, przygotowanej zawodowo do pracy w rolnictwie, osiedlała się również ludność nie związana z zawodem rolnika. Ta część osiedleńców źle czuła się w nowej roli, jaką przyjęła na siebie w życiu gospodarczym województwa. Po pewnym czasie rozpoczęła wycofywać się z gospodarki w rolnictwie, o czym świadczą podania o zrzeczenie się własności rolnej oraz samowolne opuszczanie gospodarstw bez zgody władz terenowych.

Z uwagi na ogromne zniszczenia w zabudowaniach gospodarskich, dokwaterowywano osiedleńców do uprzednio już zajętych gospodarstw, przydzielając nowym przybyszom tylko ziemię i obiecując pomoc w zabudowaniu gospodarstwa w ciągu 5 lat. Takich rodzin w ramach akcji osiedleńczej osadzono na terenie województwa 3 tys.³⁹⁾ do 1956 roku. W wyniku powyższego, żaden ze współwłaścicieli nieruchomości nie inwestował, a po zdekapitalizowaniu się gospodarstwa i jeden, i drugi starali się uciec z gospodarki.

³⁸⁾ Luba Sołoma, *Młodzież wiejska Warmii i Mazur, Warmia i Mazury*, nr 11, 1959, s. 3 — 4.

³⁹⁾ Dane z Banku Rolnego Olsztyn.

Również polityka gospodarcza w rolnictwie niewątpliwie miała wpływ na ruch migracyjny ze wsi. O powyższym Bohdan Wilamowski⁴⁰⁾ pisze „Przyczyna braku stabilizacji jest przede wszystkim wynikiem wypaczeń w naszej wewnętrznej polityce w stosunku do chłopów nadzielonych ziemią przez państwo. Prowadzone tzw. „regulacje” gruntów, przenoszenie chłopów z gospodarstwa na gospodarstwo, zahamowania akcji uwłaszczenia i wiele innych niewłaściwych posunięć stały się podstawową przyczyną braku poczucia stabilizacji na wsi”.

To wszystko stworzyło przesłanki do rozwoju ruchu migracyjnego ludności. Oddziaływało to w pewnym stopniu na jego nasilenie i kierunki obok przyczyn warunkujących rozwój gospodarczy województwa w wyniku realizacji narodowych planów gospodarczych — uprzemysłowienie. „W okresie realizacji zadań planu 6-letniego, a zwłaszcza w latach 1950—1953 warunki produkcji rolnej nieco się pogorszyły. Polityka szybkiego uprzemysłowienia kraju ograniczyła możliwość zaopatrzenia rolnictwa w środki produkcji i zmusiła do zwiększenia nakładanych na wieś obciążeń”⁴¹⁾.

Niewątpliwie odbiło się to na sytuacji rolnictwa woj. olsztyńskiego.

Na podstawie dotychczasowej analizy emigracji ludności wsi woj. olsztyńskiego do miast można wyciągnąć następujące wnioski:

a) Ruch migracyjny ludności wsi woj. olsztyńskiego do miast od 1953 roku ma tendencję wzrostu, osiągając maksimum w 1957 r., po czym stopniowo maleje⁴²⁾. Analogicznie wygląda sytuacja w poszczególnych powiatach, z tym, że maksimum nasilenia ruchu wędrownego w niektórych powiatach występuje o rok później, tzn. w 1958 r. Podobnie przedstawia się sytuacja w 11 powiatach, które wykazują jednocześnie wyższy wskaźnik zaludnienia od pozostałych powiatów. Ogólny bilans ruchu migracyjnego ludności gromad w okresie lat 1953—1960 posiada ujemne saldo wyrażające się liczbą 20 tys. osób. Od 1958 r. wszystkie powiaty mają salda ujemne.

b) Z ogólnej liczby emigrującej ludności gromad wymeldowało się do miast na terenie województwa w latach 1953—1960 ponad 17% ludności, co stanowi ponad 80 tys. osób.

Największe wskaźniki natężenia odpływu ludności do miast innego powiatu posiadają powiaty położone w bezpośredniej styczności z powiatem olsztyńskim, na wschód i północ od miasta Olsztyna. Szczególnie wysoki wskaźnik odpływu do miast innego powiatu posiada powiat olsztyński (wiejski), którego centrum stanowi wydzielony powiat miasto Olsztyn.

c) Wraz ze wzrostem średniej odległości powiatów od miasta Olsztyna natężenie odpływu ludności do innego powiatu maleje. Zostało to poparte odpowiednią analizą, która wykazała, że największy odpływ ludności ze wsi do miast innych powiatów ograniczony jest odległością od miasta Olsztyna do 40 km (patrz s. 33).

⁴⁰⁾ Bohdan Wilamowski, *Hamulce rozwoju gospodarki chłopskiej województwa olsztyńskiego po roku 1945*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, Olsztyn 1957, nr 3 (58), s. 162.

⁴¹⁾ *Rozwój gospodarczy Ziemi Zachodniej i Północnej Polski*, Warszawa 1960, s. 204.

⁴²⁾ Wilamowski, s. 162: „Jednym z dowodów, że te momenty (polityka w stosunku do chłopów przed 1956 r. — przyp. S. Ż.) odegrały główną rolę, świadczy chociażby to, że po październiku wielu chłopów powróciło na swoje gospodarstwa i mamy masowe zjawiska walki o powiększenie gospodarstw”.

d) W populacji ludności odpływającej ze wsi do miast wg płci przeważają mężczyźni. Większość emigrantów ze wsi stanowi ludność w wieku 20—24 lata (50%). Grupa ta kształtuje w pewien sposób wskaźniki małżeństw, przyrostu naturalnego i płodności kobiet w mieście. Ponadto wpływa ona na kształtowanie się struktury płci i wieku ludności miast (odmładzająco).

e) Ludność emigrująca ze wsi do miast wchodzi przeważnie do zawodów w instytucjach państwowych. Wybiera ona sobie zawód nie wymagający wysokiego stopnia przygotowania fachowego, a przejście do zawodu nierolniczego uważane jest jako awans społeczny.

f) Od 1958 roku oddziałuje na kształtowanie się ruchu migracyjnego ze wsi różnica poziomu przyrostu naturalnego miasta na korzyść wsi, co zostało zmierzone odpowiednim współczynnikiem korelacji. Tę przyczynę emigracji ludności wsi zaliczyliśmy do czynnika demograficznego.

Z kolei należy postawić pytanie, który z szeregu czynników emigracji ludności wiejskiej woj. olsztyńskiego do miast należy uważać za istotny.

Wspomniano, że czynnik geograficzny należy pominąć z uwagi na to, że ani różnice gleb, a tym bardziej różnice klimatyczne nie mogą powodować ruchu ludności ze wsi do miasta na obszarze, jakim jest woj. olsztyńskie. Różnica gleb w żadnym wypadku nie może wpływać na emigrację ludności ze wsi do miasta.

Czynnik demograficzny wprawdzie oddziałuje, ale można się z nim liczyć dopiero od 1956 roku, a właściwie od 1957 roku. Z analizy bowiem wynika, że w poprzednich latach odpływ ludności wzrastał mimo braku tego czynnika.

Wydaje się, że czynnik ekonomiczny również nie może być wysunięty jako istotny, mimo mniejszych dochodów ludności wsi. Różnice bowiem nie są aż tak duże. Tak przynajmniej wyglądają przyczyny emigracji ze wsi, biorąc pod uwagę czynnik ekonomiczny, jeśli spojrzymy na to od strony interesu materialnego ludności wiejskiej. Patrząc natomiast na to zjawisko od strony rozwoju miast, który uwarunkowany jest rozwojem przemysłu, a ten z kolei uzależniony na ogół od możliwości dodatkowego zatrudnienia siły roboczej, może to stanowić przesłankę do odpływu ludności ze wsi.

Aczkolwiek siłą i wielkość emigracji ludności ze wsi do miast warunkuje spłot szeregu zjawisk natury psychicznej wśród ludności wsi, na który jednocześnie składają się czynniki: kulturalny, ekonomiczny i demograficzny, na postawione poprzednio pytanie należy odpowiedzieć, że istotnym czynnikiem, jaki warunkował odchodzenie ludności ze wsi do miast, był czynnik kulturalny. Proporcji powyższych czynników nie możemy określić. Wyodrębnienie siły i wielkości poszczególnych czynników emigracji ludności wsi woj. olsztyńskiego do miast urasta do problemu, tym bardziej że zjawisko to, jak podano na wstępie niniejszej pracy, nie zostało całkowicie dotychczas wyjaśnione przez poszczególne dyscypliny nauki. W tym stanie rzeczy określenie siły działania poszczególnych czynników jest bardzo trudne.

We wstępie do niniejszej pracy podano, że chodzi o zweryfikowanie pewnych prawidłowości w ruchach migracyjnych ludności wsi do miast woj. olsztyńskiego.

Wydaje się, że prawidłowość demograficzna, jej współzależność pomiędzy przyrostem naturalnym a natężeniem odpływu, została udowodniona. Również współzależność między wielkością natężenia emigracji i odległością od miasta Olsztyna została poparta odpowiednią analizą, z której wynika, że wpływ miasta na obszar, nad którym panuje, maleje odwrotnie proporcjonalnie do odległości.